

Економски утицај социјалних предузећа у Републици Србији

ISBN 978-86-6161-114-8

Економски утицај социјалних предузећа у Републици Србији

Београд, 2014.

Издавач: Републички завод за статистику

За издавача: Проф. др Драган Вукмировић, директор

Пројектни тим и аутори:

Републички завод за статистику:

Проф. др Драган Вукмировић

Мр Андра Милојић

Мр Раде Ћирић

Јелена Будимир

Томислав Деспић

Светлана Јелић

Милена Стевовић

Мирјана Смолчић

Сузана Карамарковић

Марина Павловић

Тијана Чомић

SeConS:

Проф. др Слободан Цвејић

Група 484:

Синиша Воларевић

Даница Ћирић

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

005.961:005.914.3]:364-3
364-3(497.11)

ЕКОНОМСКИ утицај социјалних предузећа у
Републици Србији / [Драган Вукмировић ... [и
др.]. - Београд : Републички завод за
статистику, 2014 (Београд : Републички завод
за статистику). - 64, 64, [32] стр. : граф.
прикази, табеле ; 25 cm

Nasl. str. prištampanog engl. prevoda:
Economic Impact of Social Enterprises in the
Republic of Serbia. - Тираж 500. -
Библиографија: стр. [15-16].

ISBN 978-86-6161-114-8

1. Вукмировић, Драган [аутор]
а) Социјална предузећа - Србија б)
Социјално предузетништво
COBISS.SR-ID 207510540

Приликом коришћења података објављених у овој публикацији обавезно је
навођење извора.

Подршка Европске комисије коју она пружа у вези са издавањем ове
публикације не представља знак слагања са садржајем који одражава
само ставове аутора и Комисија се не може сматрати одговорном за било
које коришћење информација које су садржане у овој публикацији

ПРЕДГОВОР

Републички завод за статистику, у сарадњи са Групом за развојну иницијативу SeConS и невладином организацијом Група 484, реализовао је пројекат „Економски утицај социјалних предузећа“, који је финансирала Европска комисија. Република Србија једна је од пет изабраних земаља, у конкуренцији од 27, у којима је овај пројекат спроведен.

У овој публикацији, која је резултат пројекта, приказани су подаци неопходни за утврђивање економског и социјалног значаја социјалних предузећа у Републици Србији. Економски утицај социјалних предузећа сагледан је први пут према концептуалном оквиру националних рачуна као опште прихваћеног међународног стандарда у евалуацији економске активности на националном нивоу. Општи методолошки оквир заснива се на принципима и дефиницијама Система националних рачуна (*System of National Accounts 2008 – SNA2008*) и Европског система рачуна (*European System of Accounts 2010 – ESA2010*).

Публикација се састоји од пет поглавља: прво поглавље бави се развојем социјалног предузетништва; у другом поглављу дефинисана су социјална предузећа и основни макроекономски агрегати који се користе за сагледавање њиховог економског значаја; треће поглавље посвећено је анализи најважнијих показатеља пословања социјалних предузећа у Републици Србији; четврто поглавље односи се на услове за пословање социјалних предузећа у Републици Србији и њихову социјалну функцију; у петом поглављу приказани су примери пословања изабраних социјалних предузећа.

Уверени смо да ће разноврсност приказаних података омогућити свеобухватно праћење активности сектора социјалних предузећа и пружити значајне информације широком кругу корисника. Надамо се да ће резултати ове публикације представљати и основу за креирање развојне политике у овој области.

У Београду, јуна 2014.

Директор

Проф. др Драган Вукмировић

Садржај

Предговор	3
1. Развој социјалног предузетништва	7
1.1. Развој социјалног предузетништва у Европи	7
1.2. Развој социјалног предузетништва у Србији	10
1.3. Правни оквир за социјално предузетништво у Србији	13
2. Методологија истраживања	15
2.1. Значај прикупљања података о социјалним предузећима	15
2.2. Дефинисање социјалних предузећа	16
2.3. Избор правних форми са карактеристикама социјалних предузећа	17
2.4. Индикатори економског значаја	20
2.4.1. Основни макроекономски агрегати	20
2.4.2. Број запослених	26
2.5. Извори података	26
2.6. Обухват истраживања	27
3. Економски ефекти пословања сектора социјалних предузећа у Републици Србији у 2012. години	29
3.1. Број и типови социјалних предузећа	29
3.2. Макроекономски агрегати	31
3.3. Запослени	35
3.4. Волонтери	40
4. Социјални ефекти пословања сектора социјалних предузећа у Републици Србији у 2012. години	43
4.1. Социјална функција	43
4.2. Услови за пословање социјалних предузећа	48
5. Примери социјалних предузећа у Републици Србији	53
Прилог: Упитници	65

1. Развој социјалног предузетништва

1.1. Развој социјалног предузетништва у Европи

Према истраживањима, у сектору социјалног предузетништва у свету данас ради око 40 милиона запослених и преко 200 милиона волонтера. Преко 30 универзитета у свету има програме социјалног предузетништва, укључујући: Колумбију, Харвард, Стенфорд и Оксфорд (*Leadbeater, 1997*). У Европској унији постоји два милиона пословних субјеката (10% од укупног броја), који припадају различитим облицима социјалног предузетништва – задруге, организације цивилног друштва, фондације, социјална предузећа (*CIRIEC, 2007*). Новије процене говоре да је данас у ЕУ кроз социјалну економију запослено 14,5 милиона људи, што је око 6,5% радно способног становништва ЕУ. У старим чланицама ЕУ тај проценат је још већи, 7,4%, а у земљама као што су Шведска, Белгија, Италија, Француска и Холандија проценат запослених је и до 9% односно 11,5% радно способних (*Monzon, 2012:46*).

У литератури и пракси појам „социјално предузетништво“¹ појављује се крајем 80-их година у Италији, као и у другим европским земљама. Његова сврха била је да означи разноврсност производно-пословних организација, чије оснивање, у годинама растуће кризе теорије и праксе „државе благостања“, није

---

¹ У овој публикацији појмови (социјалног) предузетништва, предузетника и предузећа користе се у ширем теоријском контексту да представе подухват који комбинује различите ресурсе и стратегије ради постизања пословног и социјалног циља. Ови појмови не поклапају се нужно са дефиницијама предузетника и предузећа које се користе у законима и званичној статистици у Србији.

било засновано на профиту, већ на социјалној мотивацији. Ово је део ширег контекста „социјалне економије“ (СЕ). Социјална економија је део економске стварности у којој се узајамно преплићу питања социјалне инклузије, благостања, социјалног старања и социјалног капитала са акцентом на једну развојну перспективу (*Defourny, 1999*). Социјална економија је блиско повезана, а некад и поистовећена са концептима као што су трећи сектор или непрофитни сектор (у Србији и Источној Европи често називан и невладин сектор), који обухвата и удружења грађана и непрофитне организације/иницијативе. Иако су разлике у концептима знатне, оно што је за њих карактеристично и заједничко јесте да су вођени општедруштвеним вредностима и циљевима који су социјални, еколошки, културни и сл. (*Shrestha, 2013*).

Социјална предузећа разликују се од традиционалних организација трећег сектора по наглашенијим економским активностима, уз спремност да се упусте у ризичан економски подухват. У исто време, она се разликују од профитних предузећа и традиционалних задруга по јачој оријентацији ка ширим социјалним циљевима и интересима заједнице. Социјалним предузећима је или законски забрањено да расподељују профит или су структурирана и заснована тако да искључују профит као главни циљ (*Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008*). Најчешће коришћена дефиниција социјалних предузећа је она настала под окриљем *EMES-a* (Европска истраживачка мрежа социјалне економије): „Социјална предузећа су непрофитне приватне организације које се баве производњом добара и пружањем услуга, што је директно повезано са њиховим јасним циљем да заједница има користи од њихових активности. Она се ослањају на колективну динамику, укључујући различите типове заинтересованих страна у своја управљачка тела; она високо вреднују своју аутономност и преузимају економски ризик који је повезан са њиховим активностима“ (*Defourny и Nyssens, 2008: 5*). Социјална предузећа доприносе заједници на више начина: испоручују добра и услуге (социјалне, образовне, здравствене итд.) локалним заједницама и људима који не могу да их плате; доприносе економском развоју депривираних заједница; стварају нове могућности за запошљавање; омогућују радну интеграцију људима који имају мале шансе за запошљавање на „отвореном“ тржишту. Она заправо користе средства која другачије не би била алоцирана тако да одговоре на потребе заједнице за благостањем и развојем. Последишно, она доприносе социјалној кохезији, акумулацији социјалног капитала и равномернијем економском развоју (*Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008*).

Почеци социјалног предузетништва повезани су са развојем капитализма у 18. и 19. веку. Када је због индустријске револуције у Европи дошло до драстичног осиромашења радничке класе, охрабриване су нове иницијативе за ублажавање последица сиромаштва. Осниване су групе за самопомоћ и друга удружења вођена принципима филантропије и милосрђа. Ове иницијативе биле су највидљивије у Француској и Италији, где је процес индустријализације био спорији и где су се укорениле радничко-производне задруге (*Anheir, 2005*).

Радничка класа почела је спонтано да изражава потребу за превазилажењем тешких животних услова, као и за проналажењем алтернативе за тржишну економију која би била заснована на принципима солидарности. Ово је подразумевало оснивање болница за сиромашне, као и подржавање многих других активности које нису биле укључене у тадашњу социјалну политику (*Parun Kolin, Petrušić, 2008*). Развој ситуације у овом смеру довео је до установљавања првих функционалних задруга, као најраширеније форме социјалних предузећа, а пре свега у Великој Британији с краја 18. и с почетка 19. века.

Када говоримо о савременом периоду, долази до повећања броја фактора који су довели до развоја социјалног предузетништва. Европска друштва суочавају се са екстензивним растом и диверсификацијом потреба, заснованим у измењеним обрасцима животних стилова и социјалних и економских понашања различитих друштвених група. У исто време, немогућност да се обезбеди некадашњи ниво сигурности кроз гарантовану запосленост, старосне пензије, бесплатну здравствену заштиту и друге услуге, водила је ка незапослености и смањеном обиму услуга од општег интереса, посебно за оне који не могу да их плате (*Borzaga, Galera, Nogales, 2008*). Грађанска друштва у европским земљама на недостатак социјалних услуга и неспособност држава благостања да осигурају запосленост реаговала су *grass-root* иницијативама за оснивање организација које су истовремено социјално оријентисане и све више укључене у економске активности. Удружења грађана и фондације које су биле традиционално социјално усмерене ангажовале су се у економским активностима са јачом предузетничком оријентацијом, док су задруге (пољопривредника, потрошача, произвођача), које су биле више оријентисане ка својим интересима и приходу, сада прошириле своје функције на шире друштвене циљеве (Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008).

На територији Европе прва формална социјална предузећа основана су у Италији, у задружној (кооперативној) форми, и названа су социјалне задруге (*cooperative sociale*). Њихов формални статус је од 1991. године регулисан законом. Ови ентитети почивају на задружним принципима и баве се активностима старања као што су управљање социјално-здравственим старањем и образовне услуге, обезбеђивање кућног старања и смештаја угроженим категоријама становништва, чување и брига о деци, културне активности и иницијативе за заштиту животне средине. Такође, баве се активностима обучавања као што су увођење људи који су у неповољном положају у друштву и који не могу да се укључе у „нормалне“ производне кругове у пословне активности и активности запошљавања (*Thomas, 2004: 248*). Од тада до 2003. године у Италији је основано 6.500–7.000 социјалних кооператива, које запошљавају око 200.000 радника и од којих користи има 1,5 милиона људи (*Borzaga, Galera, Nogales, 2008*). Врло брзо након ових „иновација“ многе земље почеле су да прате италијански пример. У Португалији су, на пример, основане

„кооперативе социјалне солидарности“ (*cooperativas de solidariedade social*). У Француској су уведена „кооперативна друштва колективних интереса“ (*societe cooperative d'interet collectif – SCIC*), а 2005. године у Енглеској је ступила на снагу нова легална форма – „community interest company“, која обезбеђује услуге углавном на локалном нивоу, у областима као што су превоз у локалној заједници, социјално становање, брига о деци итд. (Велев, 2011). Узимајући у обзир овај контекстуални развој, с временом су се социјална предузећа почела одређивати као непрофитни „подухвати“ дизајнирани тако да остваре социјалне, јавне и комерцијалне циљеве (Moizer, Tracey, 2010). Овако опште дефинисана, социјална предузећа прилично се лако могу повезати са локалним контекстом, са јасним циљем да користе тим заједницама. На овај начин социјална предузећа обезбеђују вишеструки ефекат: а) радна интеграција „тешко запошљивих“ категорија; б) социјална инклузија рањивих група; в) смањивање издатака из националног буџета за систем благостања. (Цвејић и др., 2011).

1.2. Развој социјалног предузетништва у Србији

Потреба за афирмацијом улоге социјалних предузећа у економији Србије нарасла је из истих разлога из којих се ова идеја у западноевропском капитализму јавила прво у контексту ширег концепта социјалне економије у 19. веку, а потом и у конкретним облицима социјалног предузетништва, примереним савременом капитализму у другој половини 20. века. Ти разлози су везани за негативне ефекте тржишне економије и социјално неодрживог модела економског раста. Када број оних који не могу да се укључе у слободну тржишну утакмицу постане превелик и сав терет губитника се свали на државни буџет, подршка предузетничким настојањима у мање наглашеним тржишним условима, што социјално предузетништво јесте по својој дефиницији, представља добар инструмент за повећање броја грађана који ће се самостално укључити у друштво и, последично, за повећање друштвене кохезије.

Социјално предузетништво је огледало трансформације социјалне политике у Србији. Подршка развоју сектора који може да запосли велики број социјално и економски искључених грађана заправо представља подршку целој привреди. Идеја савременог социјалног предузетништва у Србији се појавила у оквиру процеса културног и политичког приближавања ЕУ. Да би прерасла у одржив сектор, морају се уважити и неке специфичности које контекст социјалног предузетништва у Србији разликују од модела препознатих у европском окружењу, а сличне су другим источноевропским земљама. То су: изузетно висока незапосленост, доминација државе над економијом и недовољна раздвојеност јавног и приватног сектора, склоност државном патернализму наслеђена из социјализма и са тим повезано искривљено схватање идеје социјалне економије које подразумева пасивност и зависност, итд.

Као резултат неразумевања значења и значаја социјалног предузетништва, социјална предузећа и предузетници у Србији суочавају се са неизграђеним институционалним оквиром. Међутим, у Србији, и поред неповољног правног, економског и институционалног оквира, социјално предузетништво ипак постоји. Оно се у Србији тренутно јавља у форми појединачних иницијатива или релативно организованих подсектора (нпр. предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом) којима се решавају проблеми незапослености и социјалне искључености. Према резултатима мапирања социјалних предузећа у Србији из 2007. године (Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008), ових предузећа било је 1160 и запошљавала су око 0,5% укупног броја запослених у Србији. Доминантан облик социјалних предузећа у Србији биле су задруге, при чему су се у тој категорији најчешће појављивале земљорадничке задруге. Број удружења грађана за која се могло сматрати да су социјална предузећа био је веома мали, у великој мери због тешкоћа које су произлазиле из неадекватног правног оквира, тј. из околности да тада важећим законом није било дозвољено да невладине организације стичу зараду обављањем делатности. Нова тржишта за социјална предузећа су 2007. године била у развоју, иако су, посебно у области социјалних услуга, пољопривреде и руралног развоја, била прилично ограниченог обима.

Виталност сектора социјалног предузетништва огледа се у томе што актери у овом сектору (социјална предузећа, организације цивилног друштва које их промовишу, институције које им дају подршку) у недостатку изграђене институционалне подршке оснивају мреже и коалиције које им олакшавају повезивање, размену искустава, учење и пословање. Ово ће бити важно у тренутку када се пред Србијом буду отвориле нове могућности за финансирање социјалног предузетништва у процесу приступања ЕУ.

Коалиција за развој социјалног предузетништва (КОРСП) створена је 2010. године. Коалиција се састоји од шест истакнутих организација цивилног друштва, а њен главни циљ је креирање подстицајног окружења за развој социјалног предузетништва. Њена улога је важна због стратешког приступа развоју социјалног предузетништва и због синергијског деловања свих њених чланица.

Мрежа социјалне економије Србије (*Social Economy Network Serbia - SENS*) јесте прва мрежа социјалних предузећа у Србији и основана је 2011. године с циљем да се обезбеди простор за социјална предузећа да уче једна од других, да подстиче сарадњу између социјалних предузећа међусобно али и са другим актерима, да се на једном месту нађу производи/услуге социјалних предузећа како би се лако могли претраживати и како би били доступнији потенцијалним купцима или партнерима за сарадњу.

Јављају се и друге мреже мешовитог карактера. На пример, Мрежа одрживог развоја – МОР, јесте мрежна организација која пружа активну подршку (првенствено стручну, организациону, медијаторску, едукативну и информативну) стратегијама, програмима и пројектима одрживог развоја. Мрежа одрживог развоја делује у сарадњи са грађанима, волонтерима, удружењима, локалним самоуправама, привредом, медијима, стручњацима, научноистраживачким институцијама, регионалним и локалним заједницама, социјалним предузећима, развојним агенцијама, надлежним институцијама и другим релевантним партнерима.

Партнерство социјалних предузећа са локалним институцијама може се идентификовати не само у области пружања услуга већ и у многим другим областима. Неколико локалних самоуправа у Србији помогло је иницијативе у области социјалног предузетништва, тако што су уступиле на коришћење пословни простор или обрадиво земљиште.

Партнерство социјалних предузећа са пословним сектором такође је у порасту. Све су чешћи случајеви у којима предузећа из пословног сектора купују производе или услуге од социјалних предузећа, или их помажу новчаним донацијама и промоцијом. (*Shrestha*, 2013: 50-51).

Велику улогу у промоцији социјалног предузетништва, али и у стварању повољног амбијента за пословање и опстанак социјалних предузећа игра Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Владе Републике Србије (*Social Inclusion and Poverty Reduction Unit - SIPRU*). Тим је заслужан за приближавање идеје социјалног предузетништва Влади и другим телима, за покретање иницијатива за измене и допуне закона који се односе на социјално предузетништво и за повезивање различитих сектора у Влади када је реч о питањима развоја социјалног предузетништва. У исто време, *SIPRU* има добру сарадњу са Коалицијом за развој социјалног предузетништва и актерима из овог сектора у Србији, региону и ЕУ.

1.3. Правни оквир за социјално предузетништво у Србији

Као што је већ поменуто, у Европи постоји више правних форми кроз које функционише већина субјеката чије их карактеристике или начин обављања делатности сврставају под појам социјалног предузећа. Ове правне форме дефинисане су законима о задругама, законима о удружењима грађана или законима о социјалним предузећима. У оним земљама у којима је одредбама закона о удружењима дозвољено да се удружења грађана баве производњом, продајом робе или пружањем услуга на тржишту, ови субјекти најчешће се региструју у форми удружења, док се у земљама у којима правни систем то не дозвољава или дозвољава у ограниченом обиму она оснивају на основу закона о задругама или закона о социјалним предузећима. Поред ових традиционалних правних решења, у многим земљама усвојена су додатна законска решења на основу којих се подстиче оснивање иновативних, модерних облика социјалног предузетништва.

Приликом анализе социјалних предузећа у Србији треба имати на уму проблем адекватног термина који ће се у правном систему користити за означавање појма социјалног предузећа. Пословање предузећа као економских и правних субјеката регулише се Законом о привредним друштвима, према којем предузеће није правни појам и не може бити правни субјект, већ правни субјект може бити само привредно друштво које је носилац неког предузећа или предузетништва. У истом духу, ради термилошког усаглашавања, назив Закон о порезу на добит предузећа последњим изменама промењен је у Закон о порезу на добит правних лица, који представља адекватнији термин уколико се има у виду овакво тумачење Закона о привредним друштвима, али и чињеница да се његове одредбе не односе само на привредна друштва него и на друга правна лица која функционишу у правном систему Републике Србије (Велев, 2011).

Концепт „социјалног предузетништва“ није на адекватан начин препознат у оквиру правног система у Србији, иако су значај концепта и његови позитивни ефекти препознати у цивилном сектору и стручној јавности. Ниједан правни пропис у нашој земљи не регулише ову материју на свеобухватан начин. Међутим, неколико закона и стратегија садржи одредбе које могу бити основа и подршка развоја социјалног предузетништва. Релевантни закони којима је детерминисан развој социјалног предузетништва у Србији у овом тренутку уређују могуће поље деловања социјалних предузећа, начин конституисања и деловања, као и начин опорезивања. То су: Закон о социјалној заштити, Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, Закон о удружењима, Закон о задужбинама и фондацијама, Закон о привредним друштвима, Закон о задругама, Закон о волонтирању, Закон о порезу на добит и Закон о порезу на додату вредност (Цвејић и др., 2011).

Кроз нова законска решења концепт социјалног предузетништва је препознат и отворене су нове могућности за оснивање и пословање социјалних предузећа. Сада се појам социјално предузеће помиње у Закону о социјалној заштити и обезбеђивању социјалне сигурности грађана и Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, а у новом предлогу Закона о задругама предвиђа се оснивање и пословање посебног облика – социјалне задруге. Осим тога, нови закон о удружењима даје могућност овим правним субјектима да остварују приходе од обављања делатности, што им фактички омогућује да послују као социјална предузећа. Међутим, за финансирање и финансијско пословање социјалних предузећа услови су неповољни, осим за предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом. Главни проблем је недостатак микрофинансирања и погодности у процесу јавних набавки. Постојање ових елемената у правном и пословном окружењу омогућило би лакше оснивање и пословање социјалних предузећа, што би довело до коначног уобличавања овог сектора у Србији.

2. Методологија истраживања

2.1. Значај прикупљања података о социјалним предузећима

Обезбеђивање поузданих, правовремених, упоредивих и систематичних података и индикатора величине и доприноса социјалних предузећа укупној економској активности земље треба да омогући ефикасније праћење њиховог утицаја на јавни и приватни сектор, економски раст, покретљивост радне снаге и социо-економске неједнакости. С обзиром на способност овог сектора да подстиче колективну акцију и изједначи постојеће разлике у друштву, као и на његов утицај на формални и неформални финансијски систем земље, основна идеја је да се овај капитал употреби као средство за смањење економских неједнакости. Систематично прикупљање релевантних података у оквиру националне статистике доприноси бољем разумевању, препознавању и видљивости сектора социјалних предузећа, како међу креаторима политике тако и у широј јавности.

С друге стране, неопходно је континуирано пратити разноврсне потребе социјалних предузећа у оквиру различитих облика организовања, као и начин на који могу бити ефикасније интегрисани у оквиру социо-економске политике на нивоу земље, као и на локалном нивоу и нивоу заједница. Заправо, квалитетна *ex ante* оцена политика и мера подршке социјалним предузећима није могућа без обезбеђивања одговарајућих података. У крајњој линији, сви актери, а на првом месту креатори социо-економске политике, треба да посматрају раст и стварање

националног богатства из шире перспективе, тако што ће у својим анализама и извештајима о социјалном и економском напретку узимати у обзир и социјалне индикаторе и приказивати позитивне социјалне ефекте.

У постојећем систему званичне статистике економска активност социјалних предузећа обухваћена је у различитим секторима те није видљива ни за креаторе политика ни за ширу научну и стручну јавност. С тим у вези, прикупљање поузданих, упоредивих и систематизованих података о економском утицају социјалних предузећа у Републици Србији према концептуалном оквиру националних рачуна, а у складу са усвојеним међународним стандардима, треба да допринесе процесима доношења одлука, оцени економске и социјалне политике, научним истраживањима и промоцији социјалне економије од стране креатора политика, представника социјалне економије, истраживача и других заинтересованих страна. Такође, обезбеђује се побољшање међународне упоредивости статистичких података о социјалним предузећима и доприноси методолошким и концептуалним усаглашавањима статистике са европским статистичким стандардима у овој области.

2.2. Дефинисање социјалних предузећа

У најважнијем стратешком документу Европске комисије у овој области – Иницијативи за социјално пословање (*The Social Business Initiative*), наводе се следеће карактеристике социјалног предузећа:

„Социјално предузеће је субјект у социјалној економији чији је главни циљ да оствари социјални утицај, пре него да донесе зараду својим власницима или деоничарима. Оно послује тако што производи добра или пружа услуге на тржишту на предузетнички и иновативан начин и користи своју добит првенствено за постизање социјалних циљева. Њиме се управља на отворен и одговоран начин и, посебно, уз укључивање запослених, потрошача и других актера обухваћених његовим комерцијалним активностима“.

Европска комисија користи појам „социјално предузеће“ да обухвати следеће типове пословања:

- тип за који је социјални циљ заједничког добра разлог комерцијалне активности, често у форми високог степена социјалне иновације,
- тип где је највећи део добити реинвестиран ради постизања социјалног циља, и
- тип где метод организације и власништва одсликава његову мисију, примењујући демократске и партиципативне принципе или фокусирајући се на социјалну правду.

У том смислу, социјална предузећа су:

- пословни субјекти који обезбеђују социјалну услугу и/или добра и услуге рањивим категоријама становништва (приступ становању, здравственој заштити, помоћ старим особама или особама са инвалидитетом, инклузија рањивих група, брига о деци, приступ запошљавању и обукама итд.), и/или
- пословни субјекти са начином производње добара или пружања услуга са социјалним циљем (социјална и професионална интеграција кроз приступ запослености за особе са недовољним квалификацијама или социјалним или професионалним проблемима који воде искључености и маргинализацији), али чија активност не мора производити социјална добра или услуге.

Уколико се жели објективно проценити значај социјалних предузећа, нужно је овај сегмент економије јасно издвојити из ширег поља социјалне економије у којем се могу наћи различите форме хуманитарних и социјално одговорних активности. Када не постоји прецизан и јединствен правни облик регулисања оснивања и пословања социјалних предузећа, од изузетне важности је дати јасне критеријуме по којима се ова предузећа могу недвосмислено одвојити од других сличних пословних субјеката. У случају удружења грађана, треба одвојити она која се на основу обављања регистроване делатности сврставају у категорију социјалних предузећа, као што и у случају друштава са ограниченом одговорношћу треба издвојити она која добит стичу да би је реинвестирала у решавање социјалних проблема.

2.3. Избор правних форми са карактеристикама социјалних предузећа

У ширем контексту раније наведеног приступа *Иницијативе за социјално пословање*, у континенталној европској традицији главни приступ социјалним предузећима сумиран је кроз истраживања и методологију мреже *EMES* (Европска истраживачка мрежа социјалне економије), која социјална предузећа види као резултат колективног предузетништва у сфери социјалне економије и дефинише их кроз три групе индикатора (у економској, социјалној и управљачкој димензији). Сходно томе, у овом истраживању примењено је седам основних *EMES* критеријума који одговарају дефиницији социјалног предузећа.

Избор социјалних предузећа извршен је на основу следећих економских и социјалних критеријума:

- остваривање прихода од продаје производа, робе или услуга;
- висок степен аутономије;
- преузимање економског ризика у пословању;
- тенденција ка плаћеном раду;
- добробит заједнице или одређене групе људи као јасно дефинисан циљ;
- моћ одлучивања не заснива се на власништву капитала, и

- изузете су профитне организације које се фокусирају на максимизирање профита.

У Србији је препознато седам правних форми пословних субјеката који у потпуности или приближно одговарају концепту социјалног предузећа:

- удружења грађана;
- задруге;
- предузећа за запошљавање и професионално оспособљавање лица са инвалидитетом;
- зависна, *spin-off* предузећа (најчешће у форми друштва са ограниченом одговорношћу и акционарског друштва);
- фондације;
- пословни инкубатори, и
- агенције за развој.

Већина наведених правних форми по свом основном статусу генерално одговара категорији социјалних предузећа. Али, иако су чином регистрације задовољени неки од наведених критеријума, да би се утврдило стварно припадање овом сектору, неопходно је извршити додатне провере. Нпр. удружење грађана, чак и када у називу има реч „хуманитарно“, може се бавити само традиционалним грађанским активизмом, а да не ствара вредност или не запошљава рањиве категорије становништва. Такође, задруга може бити заснована на имовини која има статус државне и сл.

Сходно томе, у овом истраживању **удружења грађана и фондације** третирају се као социјална предузећа ако статутом имају дефинисане социјалне циљеве² и:

- ако најмање 25% прихода стичу обављањем делатности усмерене на социјалне циљеве (пре свега социјалне услуге) и имају најмање једну особу запослену по уговору о раду;
- ако најмање 25% прихода стичу обављањем било које делатности и имају најмање 50% запослених особа из рањивих категорија становништва³ који су запослени по уговору о раду или по уговору ван радног односа (уговор о делу, уговор о привременим и повременим пословима, ауторски уговор и сл.);
- ако најмање 25% прихода стичу обављањем било које делатности и више од 50% остварених прихода троше на социјалне циљеве.

² Социјални циљеви су: економско оснаживање и социјално укључивање маргинализованих група и појединаца, подршка одрживом развоју, заштита животне средине, побољшање приступа социјалним услугама (образовање, здравствена заштита, запошљавање итд.) и сл.

³ Рањивим категоријама сматрају се: особе са инвалидитетом, избегла и интерно расељена лица, жене жртве насиља, самохрани родитељи, Роми, бивши затвореници, бивши зависници, особе старије од 50 година које су отпуштене као технолошки вишак, особе лако ометене у развоју (са очуваним радним способностима), особе без завршене основне школе, примаоци новчане социјалне помоћи и сл.

Задруге су социјална предузећа по дефиницији из Закона о задругама, јер подразумевају слободно удруживање, солидарно пословање и равноправно одлучивање. Међутим, пракса показује да су принципи оснивања и пословања који их сврставају у социјална предузећа често само формално испоштовани, а да заправо служе интересима руководства и запослених, а не задругара, или је њихово пословање усмерено искључиво на стицање профита. Из тог разлога, из категорије социјалних предузећа у овом истраживању, искључене су:

- грађевинске задруге – најчешће су основане са циљем стицања профита;
- стамбене задруге – нису усмерене на шире социјалне циљеве;
- омладинске и студентске задруге – обезбеђују стабилне приходе само запосленима у задругама; недостаје им демократско управљање, јер су млади и студенти само формално учлањени у задругу, и
- здравствене и потрошачке задруге – нису усмерене ка производњи добара или пружању услуга, већ првенствено ка потрошњи под повољнијим комерцијалним условима.

У социјална предузећа укључене су:

- земљорадничке задруге – уколико не располажу државном имовином;
- занатске задруге – уколико међу оснивачима имају најмање десет занатлија који нису истовремено регистровани као самостални предузетници, и
- остале врсте задруга – уколико задовољавају критеријуме за дефинисање социјалних предузећа.

Предузећа за запошљавање и професионално оспособљавање лица са инвалидитетом по дефиницији се третирају као социјална предузећа, јер их Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом дефинише као форму запошљавања и радног оспособљавања тешко запошљивих лица и подразумева учествовање запослених у одлучивању. У ову категорију сврстана су и предузећа која нису регистрована по овом закону, али запошљавају најмање 30% особа са инвалидитетом и третирају се као социјална предузећа ако су у већински приватном власништву и ако имају дефинисане процедуре учешћа у одлучивању које дају управљачка овлашћења запосленима (могућност да утичу на постављање и смену руководства, да одлучују о пословној стратегији предузећа и да утичу на начин расподеле прихода).

Друштва са ограниченом одговорношћу и акционарска друштва третирају се као социјална предузећа ако испуњавају један од следећих услова:

- оснивач или један од оснивача је удружење грађана или неко друго правно лице које има дефинисане социјалне циљеве и производи производе или пружа услуге које помажу социјално укључивање. Осим тога потребно је да више од 50% своје добити, уколико је остварују, усмеравају на социјалне циљеве;

- оснивач или један од оснивача је удружење грађана или неко друго правно лице које има дефинисане социјалне циљеве и запошљава најмање 30% запослених из рањивих категорија;
- основана су у форми **пословних инкубатора или агенција за развој** и сву добит, уколико је остварују, усмеравају у развој предузетништва и запошљавање; у случају када им је оснивач јавна установа, услов је да су регистровани као друштва са ограниченом одговорношћу.

2.4. Индикатори економског значаја

Економски значај сектора социјалних предузећа у Србији утврђује се на основу:

- нивоа бруто додате вредности овог сектора и доприноса бруто домаћем производу Републике Србије;
- вредности бруто инвестиција у основне фондове овог сектора и доприноса бруто инвестицијама у основне фондове на националном нивоу;
- броја, старосне и полне структуре запослених у овом сектору.

2.4.1. Основни макроекономски агрегати

Бруто годиња вредности

Национални рачуни представљају информативни и аналитички потенцијал статистичког система. Кроз њих се сагледавају, повезују и обједињују различити извори података, општеприхваћени и примењени методи обрачуна, поступци, правила, дефиниције и класификације и добија свеобухватна слика економске активности.

Национални рачуни имају вишеструку примену. Као прво, они су незаобилазна основа за вођење економске политике и доношење одлука на свим нивоима, јер омогућују мерење нивоа економског развоја, стопе економског раста (или пада), промена у производњи, потрошњи, штедњи, инвестицијама у основне фондове, извозу и увозу, дефициту, богатству, не само за економију у целини већ и на нивоу њених институционалних сектора (нефинансијски сектор, држава и њени подсектори, финансијски сектор, домаћинства и непрофитне институционалне јединице које пружају услуге домаћинствима), на нивоу региона и за поједине секторе економије (пољопривреда, туризам, здравство, животна средина и др.). Могу се користити у предвиђању будућих кретања и сагледавању могућности дугорочног развоја и економског раста, као и у оцењивању и проучавању утицаја мера економске политике на кретања краткорочних, структурних, регионалних и макроекономских показатеља.

Бруто додата вредност добија се као разлика аутпута и међуфазне потрошње и представља билансну ставку рачуна производње.

Аутпут представља вредност свих добара и услуга произведених у одређеном периоду. Постоје три категорије аутпута: тржишни аутпут, аутпут за сопствену финалну употребу и нетржишни аутпут. Тржишни аутпут обухвата: добра и услуге продате по економски значајним ценама⁴; добра и услуге размењене трампом; добра и услуге који се користе за плаћање у природи; добра додата на залихе. Аутпут за сопствену финалну употребу састоји се од добара или услуга који се задржавају за сопствену финалну употребу од стране власника пословних субјеката у којима су произведени. Нетржишни аутпут је аутпут који се обезбеђује другим јединицама бесплатно или по ценама које нису економски значајне. Разлика између ових категорија аутпута је знатна, због различитог начина њиховог вредновања. Тржишни аутпут и аутпут за сопствену финалну употребу вреднују се у базним ценама⁵, док се нетржишни аутпут вреднује збрајањем трошкова производње.

Међуфазна потрошња састоји се од вредности свих добара и услуга које су утрошене као инпути у процесу производње (без обзира на то да ли се трансформишу или у потпуности троше), искључујући основне фондове чија се потрошња третира као потрошња фиксног капитала. Вреднује се у куповним ценама⁶.

За обрачун аутпута, међуфазне потрошње и бруто додате вредности, као полазна основа користе се подаци пословног рачуноводства. Приликом њиховог обрачуна није могуће вршити просто збрајање података пословног рачуноводства и података из појединачних финансијских извештаја, већ је неопходно урадити и читав низ других калкулација на основу других административних података и података из статистичког система. Пословно рачуноводство и финансијски извештаји примарно су оријентисани на утврђивање пословног резултата предузећа, док је национално рачуноводство фокусирано на производни капацитет националне економије. Тако, на пример, економски субјект не мора у току посматраног обрачунског периода да произведе ниједан нови производ, али ипак може остварити промет тако што ће продавати залихе својих производа насталих у претходном обрачунском периоду. Такође, вредност произведених производа у истом обрачунском периоду може бити већа од оствареног промета, који хипотетички може бити једнак и нули, иако је

---

⁴ Економски значајне цене су цене које су одређене понудом и тражњом на тржишту. Оне треба да задовоље следећа два услова: 1) произвођач треба да прилагоди своју понуду добара и услуга с циљем да остварује профит у дугом року или да покрије трошкове капитала и друге трошкове и 2) купац има слободу да купи или не купи добра и услуге, као и да направи избор приликом куповине на основу цене.

⁵ Базна цена је износ који произвођач прима од купца за јединицу произведене робе или услуге минус било који доспели порез и плус било која субвенција коју прима за ту јединицу, која је последица производње или продаје. Искључени су сви транспортни трошкови које произвођач посебно фактурише.

⁶ Куповна цена је, у тренутку набавке, износ који стварно плаћа купац за набављене производе, а која укључује све порезе минус субвенције на производе (осим оног дела пореза на производе који се одбија, као што је случај са одбитним ПДВ-ом), као и износ за транспортне трошкове које купац посебно плаћа за преузимање испоручене робе на тражено место у договорено време.

предузеће произвело одређену количину производа (које је ставило на залихе) и створило одређену додатну вредност. Управо због тога, за потребе обрачуна бруто додатне вредности, вредност оствареног промета коригује се за промене у вредности залиха готових производа и недовршене производње.

Када се говори о концепту додатне вредности, треба истаћи и разлику између профита или добитка и додатне вредности. Разлика је не само у начину обрачуна већ и у суштини и компонентама ових показатеља. Додатна вредност представља вредност коју предузеће додаје на вредност инпута које користи у производњи својих производа и пружању услуга. Сходно томе, додатна вредност представља оно што поменути инпутима додају власници фактора производње ангажованих у производном процесу – зараде запослених, предузетничка добит власника који раде у свом предузећу и накнаде по основу коришћења капитала других лица (ренте за изнајмљено земљиште, камате на позајмљени капитал и дивиденде улагача).

Све наведено сачињава додатну вредност, за разлику од добитка који је у својој суштини прираст сопственог капитала предузећа. Добитак као доходак власника представља разлику између свих расхода (укључујући и зараде запослених), с једне стране, и свих прихода, с друге стране. Национални рачуни, дакле, имају у фокусу не капитал предузећа, већ производни процес националне економије који ствара дохотке не само власницима предузећа већ и запосленима и другим учесницима у производњи, као и држави у виду пореза и доприноса. Сума свих наведених доходака насталих у националној економији, који се у терминологији националних рачуна називају примарни дохоци, даје вредност бруто домаћег производа.

Поред наведеног, различите врсте непосредних и ванредних прихода и расхода, који се са становишта пореских и рачуноводствених прописа признају као компоненте профита, у систему националних рачуна не сматрају се делом вредности производње нити међуфазне потрошње. У вези с тим треба истаћи да трошкови закупа земљишта или ренте са становишта обрачуна додатне вредности немају исти третман као у пословном рачуноводству, где заједно са другим трошковима закупа представљају текуће расходе који се сучељавају са прометом и другим приходима предузећа. Будући да је реч о изнајмљивању непроизведених капиталних добара, сматра се да рента не ствара додатни аутпут за националну економију нити је, с друге стране, елемент међуфазне потрошње корисника земљишта. Рента, сходно томе, представља приход од својине власника земљишта и као таква чини део додатне вредности.

Још једна разлика између пословног рачуноводства и националних рачуна односи се на третман пореских обавеза институционалних јединица⁷.

⁷ Институционална јединица је она економска јединица у Систему националних рачуна која је способна да се, за сопствени рачун, укључује у економске активности и трансакције са другим јединицама, која поседује своју имовину, послује, доноси одлуке, преузима финансијске обавезе, закључује уговоре, одговара пред законом и води књиговодство.

Рачуноводство је оријентисано на утврђивање резултата пословања предузећа и све врсте пореза (изузев пореза на добит) третира као редовне расходе економских субјеката које они морају надокнадити из својих прихода. Међутим, систем националних рачуна пореске обавезе третира на другачији начин и прави јасну разлику између пореза на производе, пореза на производњу и осталих пореза. Приликом обрачуна додате вредности национални рачуни узимају у обзир само оне порезе који су директно повезани са процесом производње, тј. оне који се наплаћују према количини или вредности произведених добара или услуга (ПДВ, акцизе и царине). Остали порези, као што је порез на имовину, разне таксе и накнаде, нису директно повезани са производним процесом и сматра се да се надокнађују из додате вредности.

Разлика се прави и када је реч о субвенцијама које пословно рачуноводство региструје на истоветан начин, независно од намене и сврхе помоћи коју предузеће добија од државе. Међутим, само оне субвенције које су у директној вези са процесом производње улазе у обрачун додате вредности у систему националних рачуна. На пример, државна помоћ за набавку капиталних добара има другачији третман и не сматра се субвенцијом на производе или производњу, већ представља капитални трансфер од стране државе ка предузећу и појавиће се у систему националних рачуна у капиталном рачуну, где се приказују извори финансирања прираста капиталних добара националне економије.

Разлика у погледу вредновања фондова између пословног рачуноводства и националних рачуна представља још један задатак који се ставља пред статистичаре у систему националних рачуна. Проблем се односи на вредност залиха обртних фондова и капиталних добара које приказује рачуноводство, као и одговарајућег обрачуна излаза залиха и употребе капиталних добара. Рачуноводство фондове институционалних јединица вреднује и приказује по историјским, набавним ценама тј. цени коштања у случају готових производа. Међутим, промене нивоа цена у току обрачунског периода доводе до тога да се цене појединих елемената фондова на крају обрачунског периода разликују од оних на почетку, што је нарочито изражено у инфлаторним економијама. То доводи до настанка тзв. власничких добитака или губитака, што ремети обрачун аутпута и међуфазне потрошње и захтева њихову елиминацију, будући да не представљају резултат производне активности.

Инвестиције у основне фондове

Поред додате вредности, за сагледавање економског значаја социјалних предузећа користи се и обрачун инвестиција у основне фондове. Инвестиције у основне фондове представљају набавке основних фондова остварене од стране пословних субјеката у земљи у циљу добијања нових или повећања вредности или замене постојећих капацитета, умањене за дезинвестирање, односно отуђење инвестиционих добара (продаја, инвестициона добра дата у трампи и капитални трансфери у природи). Основни фондови представљају све материјалне

и нематеријалне фондове који се користе у процесу производње у дужем периоду (најмање годину дана), при чему се, не мењајући првобитни облик, поступно троше преносећи своју вредност на нове производе и услуге. Могу бити купљени у земљи или иностранству, стечени трампом, примљени као капитални трансфери у натури, произведени и задржани за сопствену употребу или набављени путем финансијског лизинга. За разлику од инвестиционих добара набављених путем финансијског лизинга, по основу кога прималац лизинга стиче слична права као да је власник тих добара, основни фондови обезбеђени путем оперативног лизинга (закуп опреме и објеката) не сматрају се инвестицијама. Смањење вредности основних фондова настало као резултат њиховог трошења и застаревања (амортизација), као и ванредни (катастрофални) губици због елементарних непогода (пожар, суша, епидемије болести гајених животиња, ратна разарања и др.) не сматрају се смањењем инвестиција. Инвестицијама се одржава континуитет производње, али и утиче на проширење и унапређење капацитета са циљем усавршавања и повећања производње.

Према техничкој структури основних фондова у које се улаже, инвестиције се деле на:

- инвестиције у стамбене зграде,
- инвестиције у остале зграде и грађевине,
- инвестиције у машине и опрему,
- инвестиције у култивисане биолошке ресурсе, и
- инвестиције у интелектуалну својину.

Ова подела је веома битна са становишта креирања економске политике и одређивања правца развоја. Инвестиције у машине, опрему, рачунарске програме и др. повећавају производну способност, док инвестиције у саобраћајну инфраструктуру, стамбене и остале зграде и сл. увећавају богатство и стварају предуслов за ефикасност свих осталих категорија инвестиција.

Инвестирање у стамбене зграде и остале зграде и грађевине, поред улагања у зграде намењене за становање и друге сврхе, пруге, путеве, мостове, аеродромске стазе, луке, цевоводе, сложене индустријске грађевине итд., обухвата значајнија побољшања земљишта, као и све трошкове преноса власништва земљишта.

Инвестирање у машине и опрему обухвата набавке домаће и увозне транспортне опреме, информационо-комуникационих технологија и опреме, као и набавке свих осталих врста машина са трошковима монтаже.

Инвестиције у култивисане биолошке ресурсе односе се на вишегодишње засаде (засаде воћа, винограде и сл.), као и на животиње узгајане за репродукцију, вучу и производњу млека, вуне или неких других производа у периоду дужем од годину дана. Дрвеће намењено за сечу, једногодишњи усеви и животиње које се узгајају искључиво за клање не представљају основне фондове.

Инвестиције у интелектуалну својину представљају улагања у развој и набавку рачунарских програма (софтвера) и великих база података које се користе у процесу производње дуже од годину дана, истраживање и развој, минерална истраживања, књижевне и уметничке оригинале и осталу интелектуалну својину. Употреба производа интелектуалне својине ограничена је правним или неким другим обликом заштите, што ствараоцима или власницима ауторског права, односно права индустријске својине (патенти, корисни модели, нове биљне сорте, *know-how* и сл.) омогућава дугорочно остваривање користи од уложеног рада и инвестиције.

Основни фондови у које се инвестира могу бити нови или већ коришћени (половни). Инвестиције у нове основне фондове односе се на набавке инвестиционих добара која још нису била предмет купопродаје или размене између непосредних корисника тих добара (набавке извршене непосредно од извођача грађевинских радова, произвођача опреме или основни фондови произведени у сопственој режији). Такође, обухватају и инвестиције у значајнија побољшања постојећих основних фондова, инвестиције у значајнија побољшања земљишта, трошкове преноса власништва земљишта и других непроизведених фондова (трошкови посредовања, проценитеља, адвоката, инжењера, аукцијски трошкови, порези и др.), половну опрему набављену у иностранству, као и половне путничке аутомобиле набављене од физичких лица. Значајнија побољшања постојећих основних фондова обухватају реновирање, реконструкцију или проширење основних фондова, чиме се повећава производни капацитет и/или продужава радни век инвестиционог добра. Значајнија побољшања постојећих основних фондова треба разликовати од редовног одржавања и поправки, који се не сматрају инвестицијама.

Инвестиције у половне основне фондове односе се на основне фондове који нису набављени непосредно од извођача грађевинских радова, произвођача опреме нити су произведени у сопственој режији. Обухватају и вредност набављеног земљишта, док се трошкови преноса власништва тог земљишта сматрају инвестицијама у нове основне фондове.

Када се говори о вредновању инвестиција уводи се појам остварених инвестиција у основне фондове које представљају вредност ефективно извршене изградње, израде или набавке објеката, опреме и осталих инвестиционих добара, без обзира да ли су завршени и да ли је њихова исплата извршена. У вредност остварених инвестиција укључују се: цена произвођача, трговинска маржа, транспортни трошкови, трошкови монтаже, израде студија, пројеката, инвестиционих елабората, експертиза, техничког прегледа, преноса власништва, као и сви индиректни порези, таксе и накнаде (без ревалоризације остварених инвестиција). Порез на додатну вредност укључује се само у случају када пословни субјект нема право на његов одбитак. Уколико су основни фондови произведени, тј. изграђени у сопственој режији и користе се за сопствене потребе, вреднују се по трошковима производње. Смањење вредности основних фондова настало као резултат продаје исказује се према вредности у купопродајном уговору која је умањена за трошкове преноса власништва.

2.4.2. Број запослених

Информације о укупном броју запослених, њиховој полној, старосној и образовној структури веома су важне када се посматра укупна економија или неки од њених сегмената. Поред тога што имају економски значај, подаци о запослености служе за објашњење одређених демографских кретања и социолошких феномена. Подацима о запослености приказују се величина, структуре и карактеристике учесника на тржишту рада и промене током времена. Са економске тачке гледишта, ови подаци корисни су за анализирање, вредновање и праћење начина функционисања економије и ефективности текућих и дугорочних економских политика. Из социјалног угла посматрано, корисни су да би се сагледали услови за продуктиван рад са адекватним приходима и условима рада, укључујући и социјалну заштиту породице и боље изгледе за лични развој и социјалну интеграцију.

За потребе овог истраживања под појмом запослени подразумевају се сва лица која имају заснован радни однос са послодавцем на одређено или неодређено време (без обзира на то да ли раде пуно радно време или краће од пуно радног времена), лица која имају уговор о привременим и повременим пословима (сезонски радници, радници ангажовани услед тренутно повећаног обима посла и сл.), као и лица која имају уговор о делу.

2.5. Извори података

За утврђивање економског значаја социјалних предузећа у Србији као основни извор података коришћени су подаци из годишњих финансијских извештаја – биланса стања, биланса успеха и статистичког анекса, али и други расположиви подаци из статистичког система. Биланс стања пружа информације о имовини са аспекта облика у коме се налази (актива) и са аспекта извора финансирања (пасива). Билансом успеха обухваћени су остварени приходи и расходи обрачуноског периода на начин којим се јасно уочавају врсте, висина и извори оствареног резултата (добитка или губитка). Специфичност годишњих финансијских извештаја у Републици Србији јесте постојање веома детаљног статистичког анекса са додатним информацијама о одређеним категоријама у рачунима које се односе на капитал, основна средства, залихе, структуру прихода и расхода пословних субјеката и др. У складу са Законом о рачуноводству и ревизији, пословни субјекти обавезни су да воде пословне књиге и припремају и подносе финансијске извештаје и извештаје о пословању на начин регулисан одговарајућим правним актима.

Употреба пословног књиговодства и књиговодствених евиденција у макроекономским анализама и обрачунима нарочито је присутна у земљама тзв. франко-немачке традиције рачуноводства, у које спада и Србија, и чија методолошка решења и праксу, за разлику од англосаксонске традиције,

карактерише виши степен стандардизације у финансијском извештавању, постојање контног плана, као и утврђивање резултата за пореске сврхе. Предности употребе рачуноводства у националним рачунима су вишеструке. Као прво, финансијски извештаји садрже већ припремљене поједине елементе неопходне за обрачун бруто додате вредности и бруто домаћег производа и израду националних рачуна. Примена јединственог контног плана представља велику помоћ у макроекономским обрачунама, пре свега у погледу униформности евидентирања пословних трансакција и конзистентности података.

Поред наведеног, финансијски извештаји омогућавају скоро потпун обухват свих економских субјеката, а контроле које се спроводе, као и обавезне ревизије за поједине економске субјекте, омогућавају већи степен поузданости у погледу валидности података у односу на статистичка истраживања. Такође, финансијски извештаји могу се користити за процену основних показатеља за оне јединице које нису обухваћене статистичким истраживањима или за које подаци нису доступни.

Подаци који су неопходни за утврђивање економског и социјалног значаја сектора социјалних предузећа а који нису расположиви у финансијским извештајима и у статистичком систему прикупљени су путем истраживања. У истраживању су коришћене три врсте упитника, у зависности од правне форме извештајних јединица:

- СОП1 – за удружења грађана и фондације;
- СОП2 – за задруге;
- СОП3 – за пословне инкубаторе, агенције за развој, предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом и остале пословне субјекте.

У основи, све три врсте упитника састављене су од истих питања, а једина разлика односи се на идентификациони део, који садржи специфична питања, у зависности од правне форме извештајне јединице.⁸

2.6. Обухват истраживања

Као полазна основа за одређивање скупа пословних субјеката који су обухваћени истраживањем о сектору социјалних предузећа у Србији коришћени су подаци из статистичког пословног регистра, као и годишњих финансијских извештаја. Основни критеријуми у овој фази анализе односили су се на остваривање прихода од пословне активности у референтном периоду (2012. година) и социјални аспект сврхе постојања.

Када је реч о удружењима грађана и фондацијама, анализиран је скуп који садржи више од 21.000 регистрованих јединица. Из тог скупа изузете су јединице

---

⁸ Све три врсте упитника налазе се у прилогу Упитници.

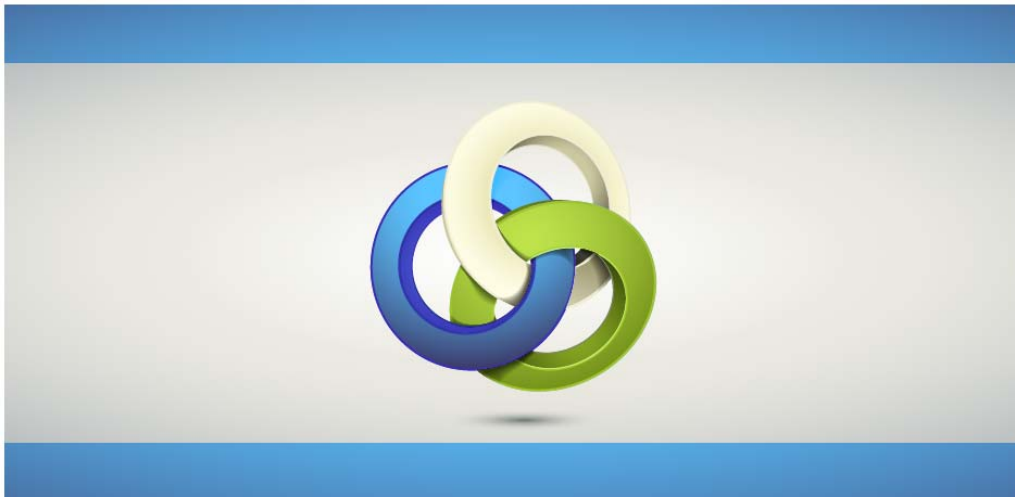

које, према годишњем финансијском извештају, нису оствариле пословни приход на тржишту, или су оствариле пословни приход, али не у мери која би обезбедила одрживо пословање. У питању су субјекти који, према подацима из годишњег финансијског извештаја, своје пословање и опстанак заснивају на нетржишним приходима (субвенције, донације, чланарине и сл.) и, сходно томе, не поседују „предузетнички дух“ у мери која би их квалификовала за сектор социјалних предузећа. У складу са критеријумом социјалног циља, изузети су субјекти за које се, по називу, може утврдити одсуство недвосмислене усмерености на социјалне циљеве (спортска удружења, политичке партије, аутомато клубови, радио клубови, професионалне организације, фолклорне групе, плесни клубови, ловачка удружења, удружења љубитеља паса, голубова и сл.). На тај начин, почетни скуп удружења грађана и фондација редукован је на 748 субјеката који су обухваћени истраживањем.

Почетни скуп задруга, као облика организовања, чинило је око 1750 јединица. У складу са методологијом, из категорије социјалних предузећа изузете су грађевинске, стамбене, омладинске, студентске, здравствене и потрошачке задруге. Када је реч о осталим врстама задруга које задовољавају наведене критеријуме припадности социјалним предузећима (земљорадничке, занатске и др.), на основу анализе годишњих финансијских извештаја изузете су оне које су, према финансијским показатељима, у 2012. години биле неактивне. Идентификовано је 918 задруга које су обухваћене истраживањем.

Све јединице које послују као предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, пословни инкубатори и агенције за развој обухваћени су истраживањем, имајући у виду социјални аспект ових облика организовања.

На тај начин, истраживањем је обухваћено 1785 субјеката који потенцијално припадају сектору социјалних предузећа у Србији. Истраживање је спроведено на бази потпуног обухвата током октобра и новембра 2013. године. У спровођењу истраживања коришћен је извештајни метод, а где је било неопходно истраживање је спроведено и директним одласком статистичара у извештајну јединицу, тј. класичним анкетним методом. На упитник је одговорило 1567 јединица (87,8%), 80 извештајних јединица (4,5%) није одговорило на упитник, зато што су се налазиле у стечају, ликвидацији или мировању, 131 извештајну јединицу није било могуће контактирати (нпр. на адреси извештајне јединице није било никога и др.), док је само седам извештајних јединица (односно 0,4%) одбило да учествује у истраживању. Анализом резултата добијених истраживањем утврђено је да 1196 субјеката у потпуности задовољава наведене критеријуме припадности сектору социјалних предузећа.

3. Економски ефекти пословања сектора социјалних предузећа у Републици Србији у 2012. години

3.1. Број и типови социјалних предузећа

У 2012. години у Републици Србији пословало је 1196 социјалних предузећа различитих типова.

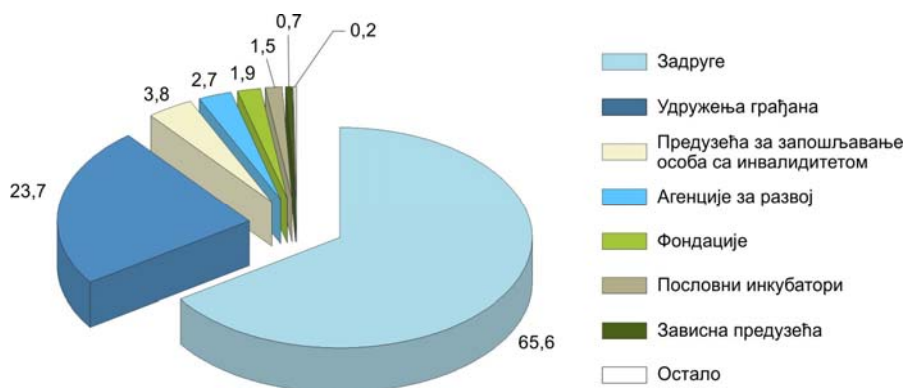
Табела 1. Број и типови социјалних предузећа

Тип социјалног предузећа	Број
Задруге	785
Удружења грађана	283
Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом	45
Агенције за развој	32
Фондације	23
Пословни инкубатори	18
Зависна предузећа / <i>spin off</i>	8
Остало	2 ⁹
Укупно	1196

⁹ Имајући у виду мали ниво значајности појаве, ови типови социјалних предузећа неће се појединачно анализирати.

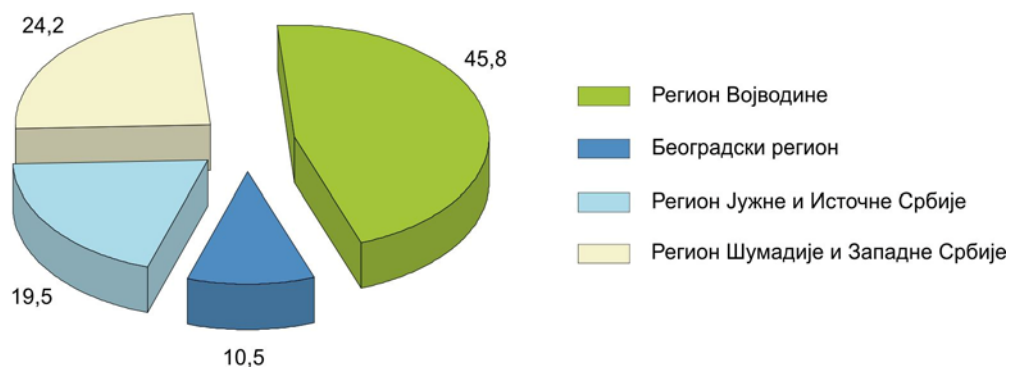
У укупном броју социјалних предузећа највеће учешће имале су задруге (65,6%) и удружења грађана (23,7%). Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом учествовала су са 3,8%, а агенције за развој са 2,7%. Сви остали типови социјалних предузећа (фондације, пословни инкубатори, зависна / *spin off* предузећа и остало) чинили су 4,3% од укупног броја.

Графикон 1. Типови социјалних предузећа, %

Посматрано по регионима, највећи број социјалних предузећа налазио се у Региону Војводине (45,8%), а најмањи у Београдском региону (10,5%).

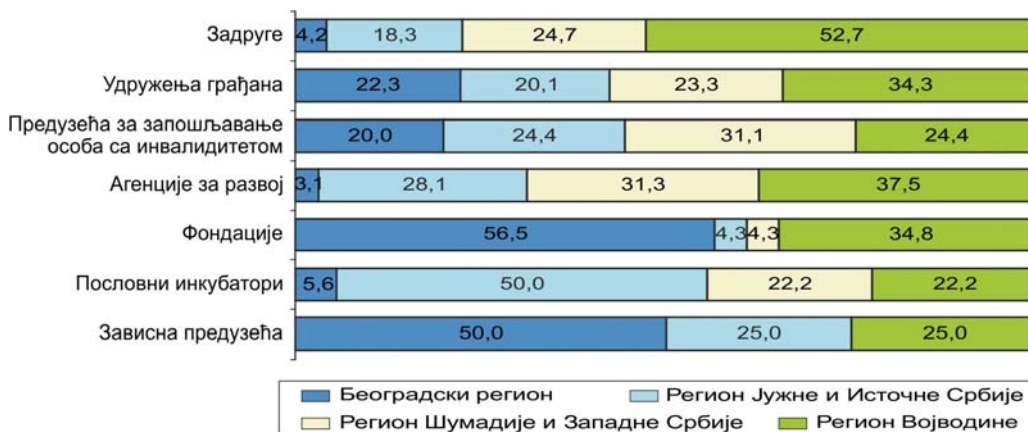
Графикон 2. Дистрибуција социјалних предузећа по регионима¹⁰, %

¹⁰ Републички завод за статистику од 1999. године не располаже подацима за АП Косово и Метохија, тако да они нису садржани у обухвату података за Републику Србију.

Уколико се посматра дистрибуција типова социјалних предузећа по регионима (графикон 3), може се видети да се више од половине укупног броја задруга са карактеристикама социјалних предузећа у Републици Србији налази у Региону Војводине. Такође, највеће учешће удружења грађана (34,3%) јесте у Региону Војводине. Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом најбројнија су у Региону Шумадије и Западне Србије (31,1%), док су фондације најзаступљеније у Београдском региону.

Графикон 3. Дистрибуција типова социјалних предузећа по регионима, %

3.2. Макроекономски агрегати

Социјална предузећа у Републици Србији остварила су бруто додату вредност (БДВ) у 2012. години у износу од 6819,2 милиона динара, што чини 0,2% БДП-а Републике Србије у тој години.

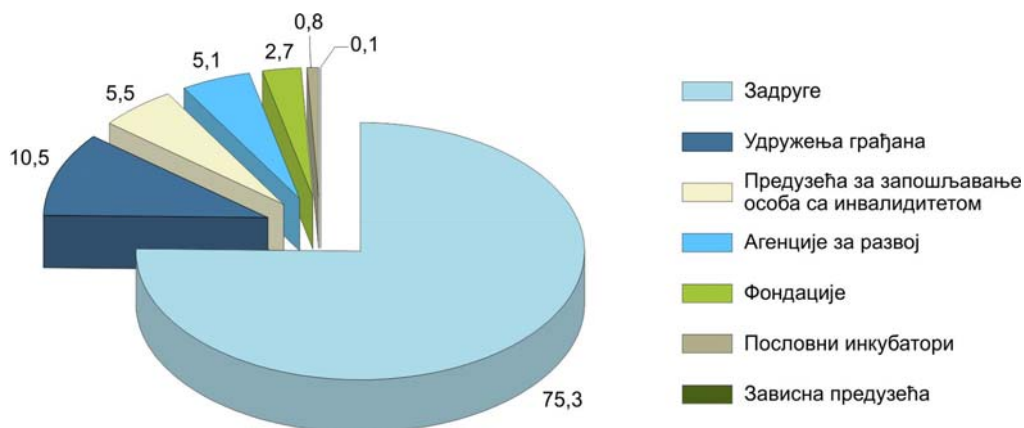
Табела 2. Бруто додатa вредност социјалних предузећа, мил. РСД

Тип социјалног предузећа	Бруто додатa вредност
Задруге	5132,7
Удружења грађана	717,1
Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом	377,1
Агенције за развој	347,3
Фондације	182,4
Пословни инкубатори	54,3
Зависна предузећа / <i>spin off</i>	6,7
Остало	1,7
Укупно	6819,2

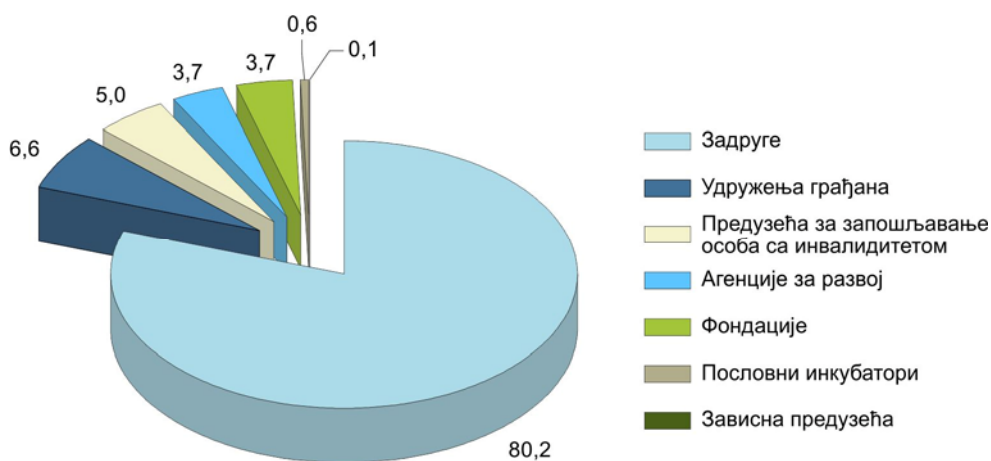
Бруто додатој вредности сектора социјалних предузећа највише су допринеле задруге (75,3%), удружења грађана (10,5%) и предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом (5,5%). Сви други типови социјалних предузећа (агенције за развој, фондациије, пословни инкубатори, зависна / *spin off* предузећа и остало) произвели су 8,7% бруто додате вредности сектора социјалних предузећа.

Графикон 4. Структура бруто додате вредности по типовима социјалних предузећа, %

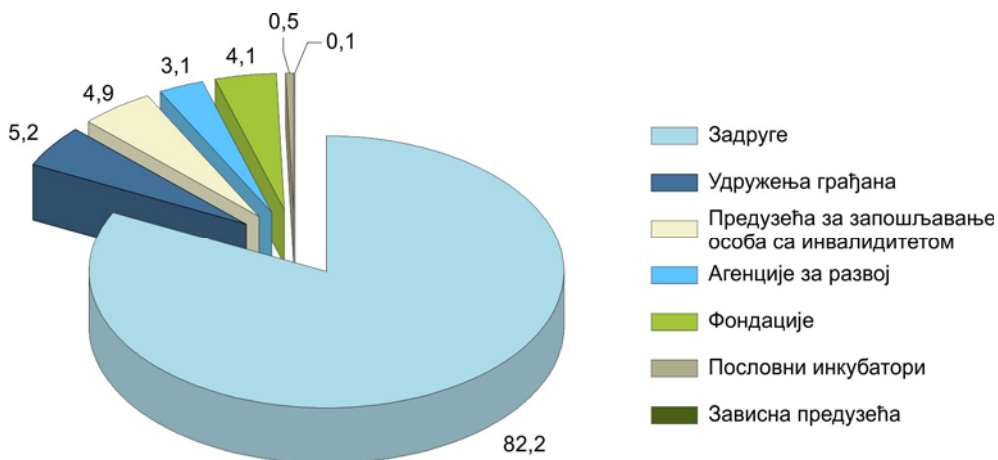
Када је реч о вредности аутпута сектора социјалних предузећа, највеће учешће у његовом генерисању имале су задруге (80,2%), удружења грађана (6,6%) и предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом (5,0%). Сви други типови социјалних предузећа (агенције за развој, фондациије, пословни инкубатори, зависна / *spin off* предузећа и остало) учествују са 8,1% у вредности аутпута сектора социјалних предузећа.

Графикон 5. Структура аутпута по типовима социјалних предузећа, %

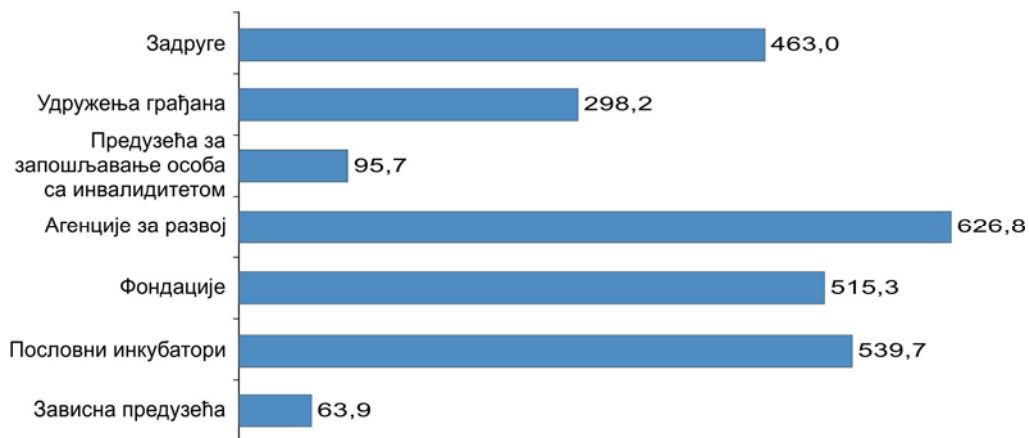
У структури међуфазне потрошње задруге су учествовале са 82,2%, удружења грађана са 5,2%, предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом 4,9%, док су сви други типови социјалних предузећа имали учешће од 7,8%.

Графикон 6. Структура међуфазне потрошње по типовима социјалних предузећа, %

Сагледавање односа бруто додате вредности и утрошених часова рада од значаја је за анализу продуктивности пословања како сектора социјалних предузећа у целини, тако и појединих типова ових предузећа. У сектору социјалних предузећа просечно је произведено 367,6 динара бруто додате вредности за један час рада. Највећу продуктивност имале су агенције за развој, пословни инкубатори и фондације, а најнижу зависна предузећа и предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом.

Графикон 7. Продуктивност по типовима социјалних предузећа

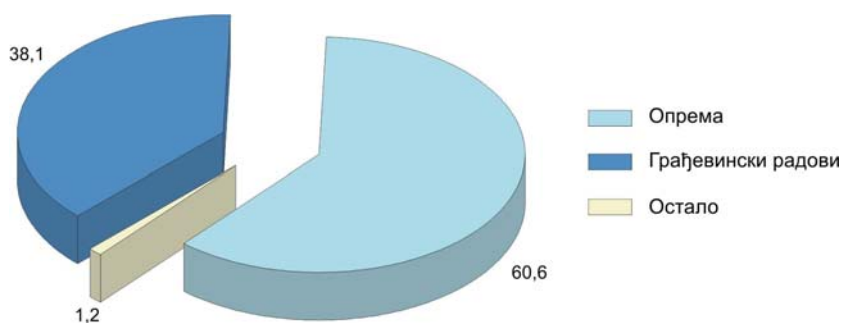
Бруто инвестиције у основне фондове у сектору социјалних предузећа у 2012. години износиле су 1555,9 милиона динара, односно 0,2% од укупних бруто инвестиција у основне фондове у Републици Србији. Посматрано по типовима социјалних предузећа (табела 3), највеће бруто инвестиције у основне фондове имале су задруге – 1123,4 милиона динара, што чини 72,2% бруто инвестиција у основне фондове сектора социјалних предузећа, затим предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом – 316,2 милиона динара (20,3%), и агенције за развој – 85,9 милиона динара (5,5%). Сви други типови социјалних предузећа (удружења грађана, фондације, пословни инкубатори, зависна / *spin off* предузећа и остало) учествовали су са 2,0% у укупним бруто инвестицијама у сектору социјалних предузећа.

Табела 3. Бруто инвестиције у основне фондове по типовима социјалних предузећа, мил. РСД

Тип социјалног предузећа	Вредност
Задруге	1123,4
Удружења грађана	23,5
Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом	316,2
Агенције за развој	85,9
Фондације	1,1
Пословни инкубатори	4,0
Зависна предузећа / <i>spin off</i>	1,8
Остало	0,0
Укупно	1555,9

Посматрано према техничкој структури бруто инвестиција у основне фондове, на основу графикана 8 може се видети да су социјална предузећа највише инвестирала у опрему – 60,6% од укупних бруто инвестиција у основне фондове сектора социјалних предузећа, затим у грађевинске радове (38,1%) и у остало (1,2%).

Графикон 8. Техничка структура бруто инвестиција у основне фондове у сектору социјалних предузећа, %

3.3. Запослени

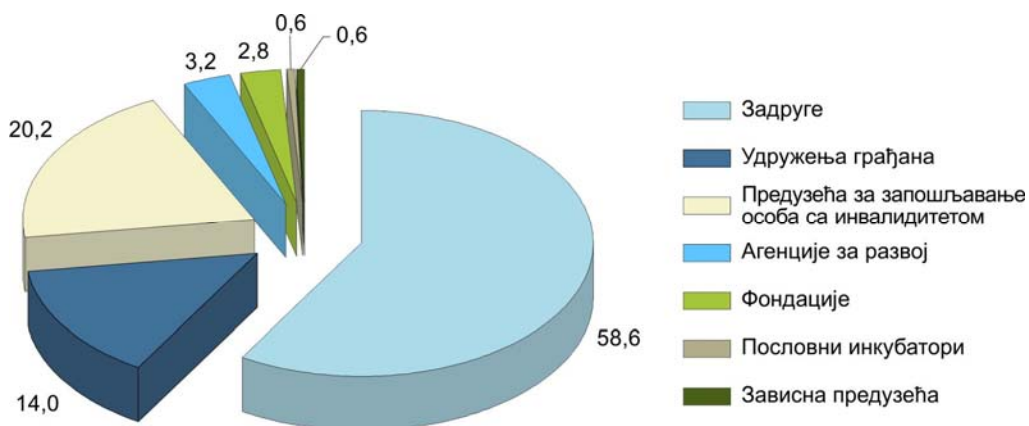
У сектору социјалних предузећа у 2012. години било је запослено 10.326 лица, што је чинило 0,6% од укупног броја запослених у Републици Србији.

Табела 4. Број запослених по типовима социјалних предузећа

Тип социјалног предузећа	Број запослених
Задруге	6048
Удружења грађана	1450
Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом	2081
Агенције за развој	335
Фондације	288
Пословни инкубатори	57
Зависна предузећа / <i>spin off</i>	62
Остало	5
Укупно	10326

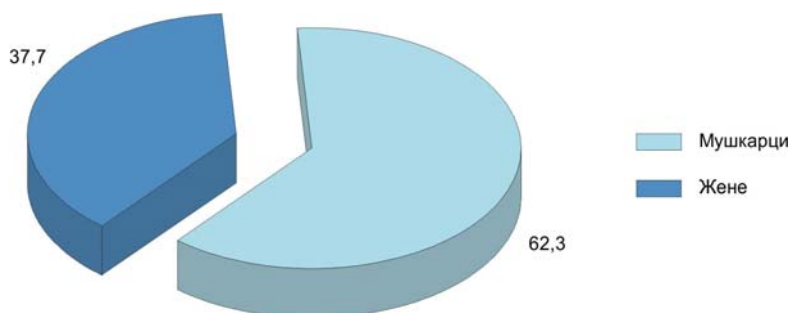
Од укупног броја запослених у сектору социјалних предузећа више од половине (58,6%) било је запослено у задругама. У предузећима за запошљавање особа са инвалидитетом било је запослено 20,2%, а у удружењима грађана 14,0%. У свим другим типовима социјалних предузећа било је запослено 7,2% од укупног броја запослених у сектору социјалних предузећа.

Графикон 9. Структура запослених по типовима социјалних предузећа, %

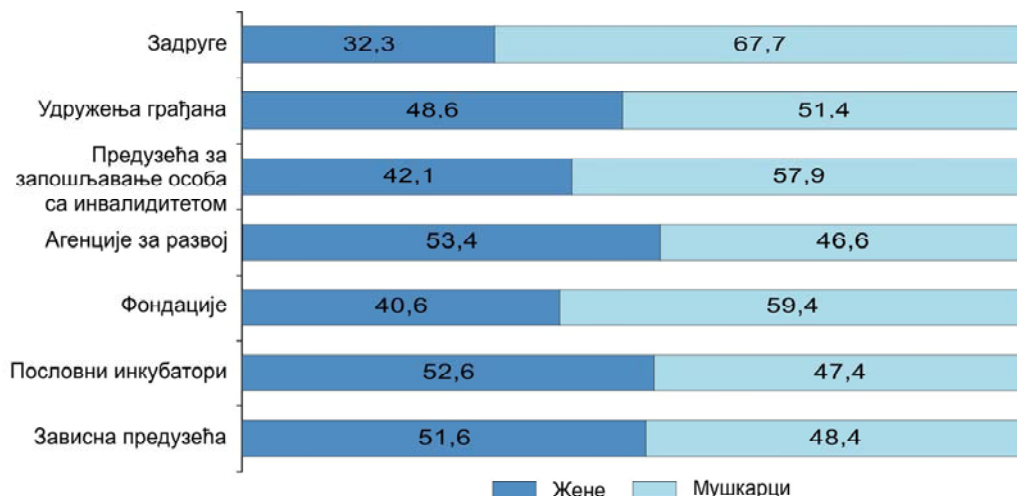
У социјалним предузећима већину запослених чинили су мушкарци (62,3%), док су жене чиниле 37,7% укупног броја запослених.

Графикон 10. Полна структура запослених у социјалним предузећима, %

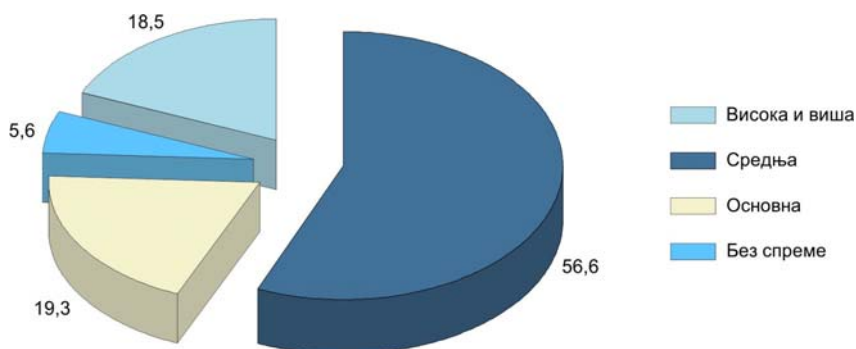
Уколико се посматра полна структура запослених по типовима социјалних предузећа, може се закључити да је у задругама, удружењима грађана, предузећима за запошљавање особа са инвалидитетом и фондацијама било запослено више мушкараца него жена. С друге стране, у агенцијама за развој, пословним инкубаторима, зависним предузећима и осталим типовима социјалних предузећа било је запослено више жена него мушкараца.

Графикон 11. Полна структура запослених по типовима социјалних предузећа, %

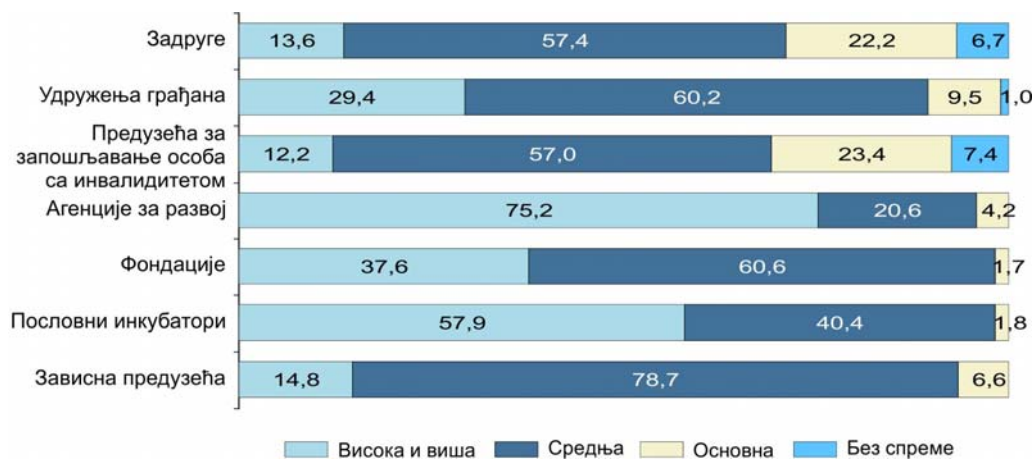
Посматрано према степену стручне спреме, највећи број запослених у социјалним предузећима имао је средњу стручну спрему (56,6%), док је основну стручну спрему имало 19,3% запослених. Са високом и вишом стручном спремом било је 18,5% запослених, док је проценат запослених без стручне спреме износио 5,6.

Графикон 12. Запослени према степену стручне спреме, %

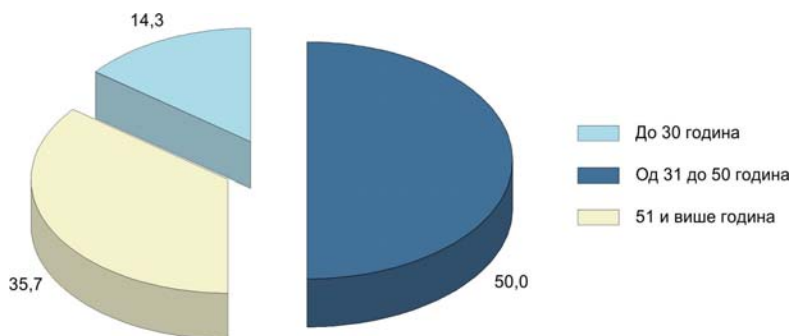
На основу графикана 13, који приказује запослене према степену стручне спреме и типовима социјалних предузећа, може се видети да су запослени са средњом стручном спремом имали највеће учешће у свим типовима, осим у агенцијама за развој и пословним инкубаторима, где је највеће учешће запослених са високом и вишом стручном спремом. Запослени са нижом стручном спремом и без стручне спреме били су најзаступљенији у предузећима за запошљавање особа са инвалидитетом (23,4% и 7,4% респективно) и задругама (22,2% и 6,7% респективно).

Графикон 13. Запослени према степену стручне спреме, по типовима социјалних предузећа, %

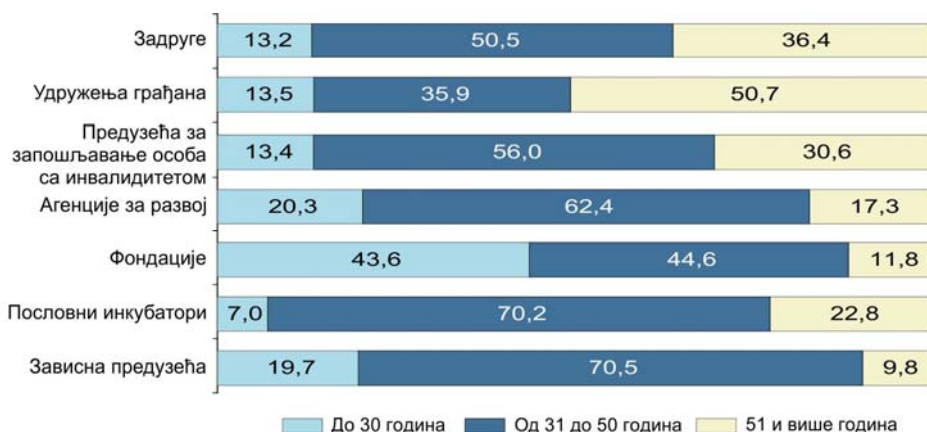
Када је реч о старосној структури запослених, половину од укупног броја запослених у социјалним предузећима чинила је категорија теже запошљивог становништва – лица старости 51 и више година (35,7%) и лица старости до 30 година (14,3%).

Графикон 14. Старосна структура запослених у социјалним предузећима, %

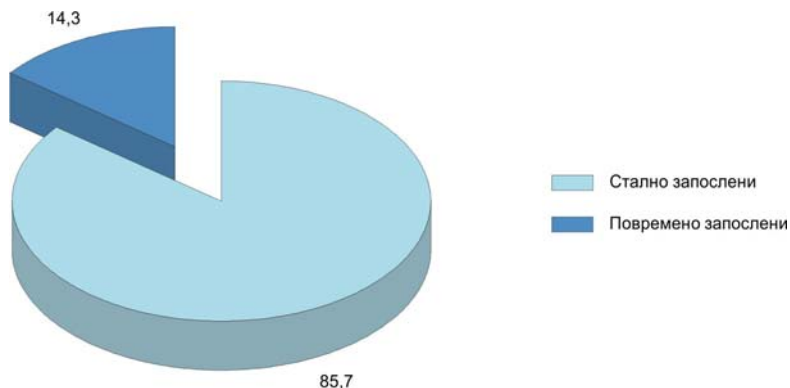
Уколико се посматрају запослени према старосној структури и типовима социјалних предузећа (графикон 15), може се видети да су запослени старости 51 и више година имали највеће учешће у удружењима грађана (50,7%) и задругама (36,4%). Учешће запослених старости до 30 година било је највеће у фондацијама (43,6%) и агенцијама за развој (20,3%).

Графикон 15. Запослени према старосној структури и типовима социјалних предузећа, %

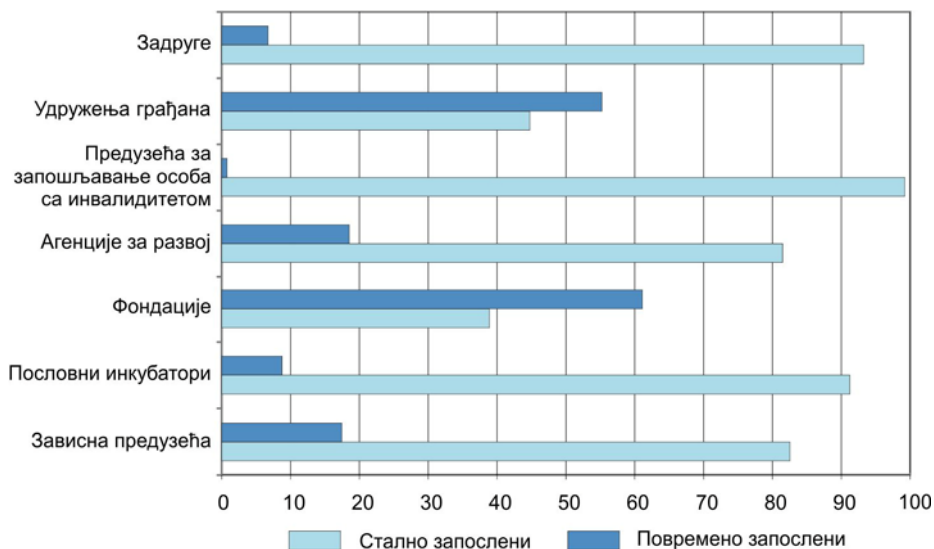
Посматрано према врсти запослења, 85,7% од укупног броја запослених у социјалним предузећима чинили су стално запослени, док је удео повремено запослених (по уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу и сл.) износио 14,3%.

Графикон 16. Структура запослених према врсти запослења, %

Уколико се посматрају запослени према врсти запослења и типовима социјалних предузећа (графикон 17), може се видети да су повремено запослени доминантни код удружења грађана и фондација (55,2% и 61,1% респективно), док је у свим осталим типовима доминантно учешће стално запослених.

Графикон 17. Запослени према врсти запослења, по типовима социјалних предузећа, %

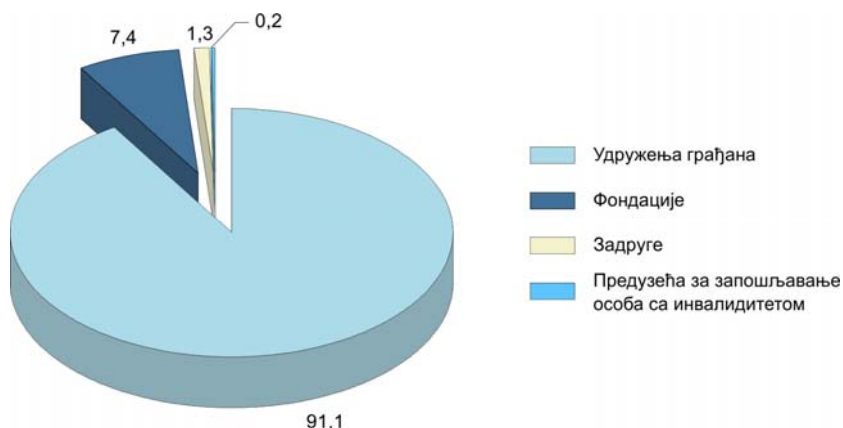

3.4. Волонтери

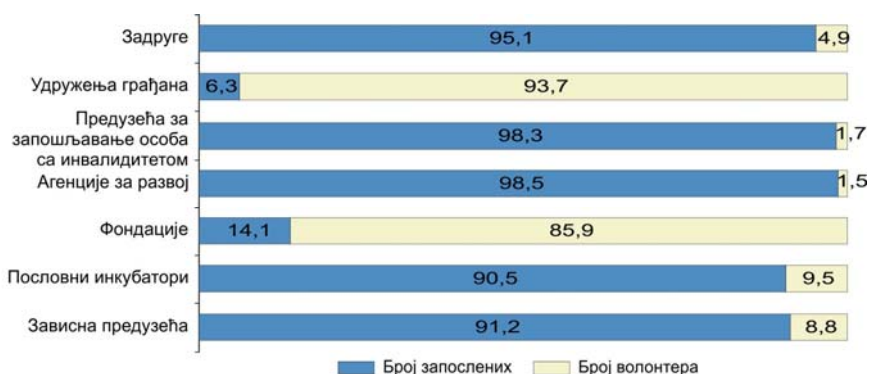
Поред лица која су плаћена за свој рад, сектор социјалних предузећа у Републици Србији ангажовао је 23.836 волонтера. Највећи број волонтера (91,1% од укупног броја волонтера у сектору социјалних предузећа) био је ангажован у удружењима грађана. Фондације су ангажовале 7,4% волонтера, задруге 1,3%, а предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом 0,2% од укупног броја волонтера у сектору социјалних предузећа. У свим другим типовима социјалних предузећа број ангажованих волонтера био је занемарљив (појединачно посматрано, мање од 0,03%).

Графикон 18. Волонтери по типовима социјалних предузећа, %

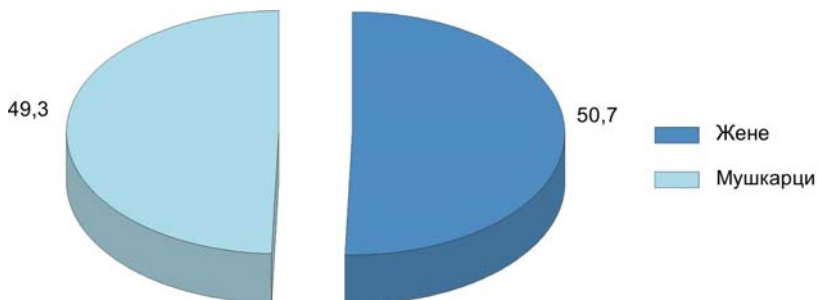
Уколико се анализира структура ангажованих лица по типовима социјалних предузећа, може се закључити да су у удружењима грађана и фондацијама претежно ангажовани волонтери, док је у свим осталим типовима знатно већи број запослених него волонтера.

Графикон 19. Структура ангажованих лица по типовима социјалних предузећа, %

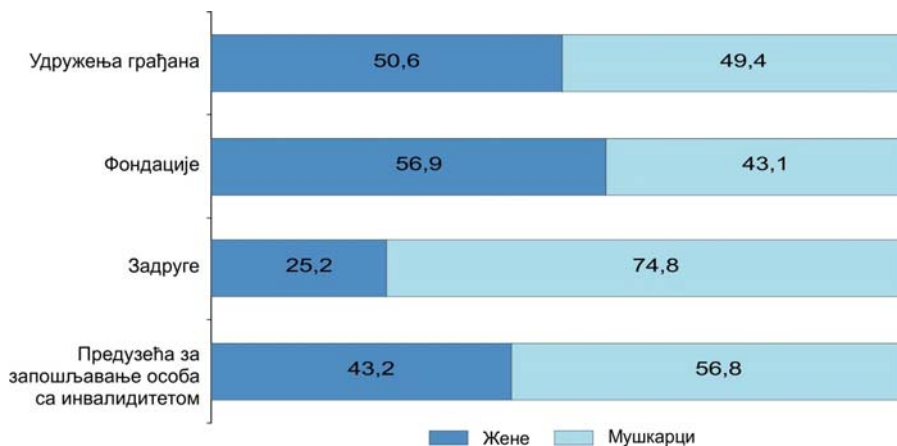
Када је реч о полној структури волонтера, жене су биле заступљене са 50,7%, а мушкарци са 49,3%.

Графикон 20. Полна структура волонтера, %

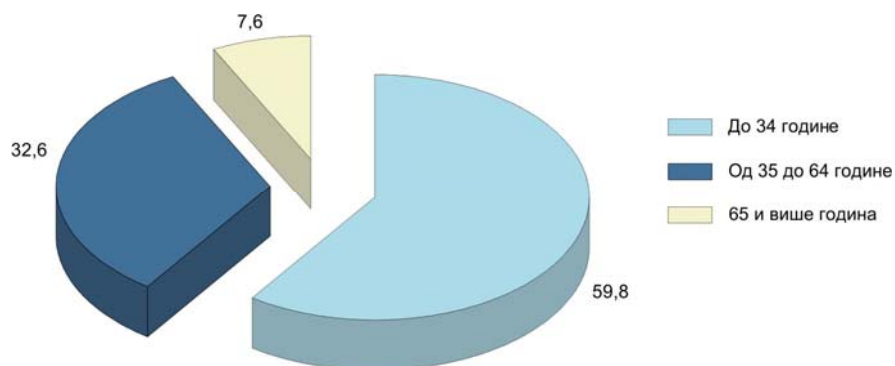
На основу графикана 21, који приказује полну структуру волонтера по типовима социјалних предузећа, може се видети да је већа заступљеност жена била у фондацијама (56,9%) и удружењима грађана (50,6%), док је учешће мушкараца било веће у задругама (74,8%) и предузећима за запошљавање особа са инвалидитетом (56,8%).

Графикон 21. Полна структура волонтера по типовима социјалних предузећа, %

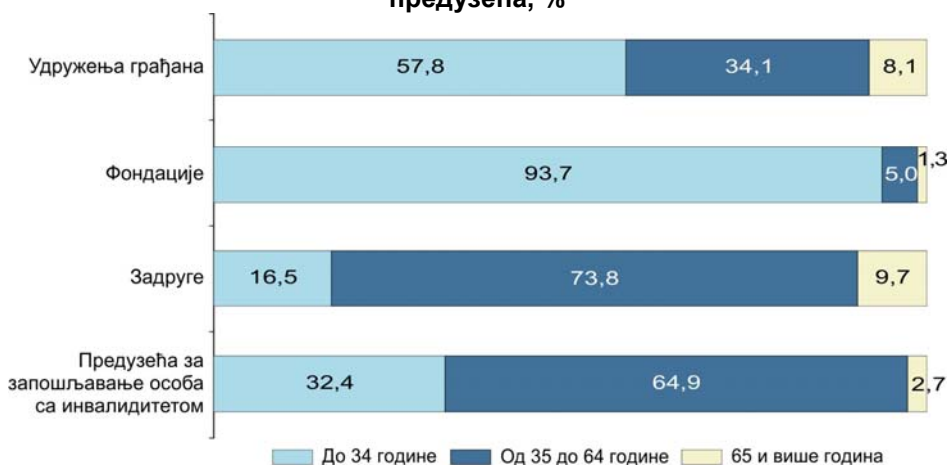
Уколико се посматра старосна структура ангажованих волонтера, највећи број волонтера био је старости до 34 године (59,8%), док је најмање волонтера било из категорије лица старости 65 и више година.

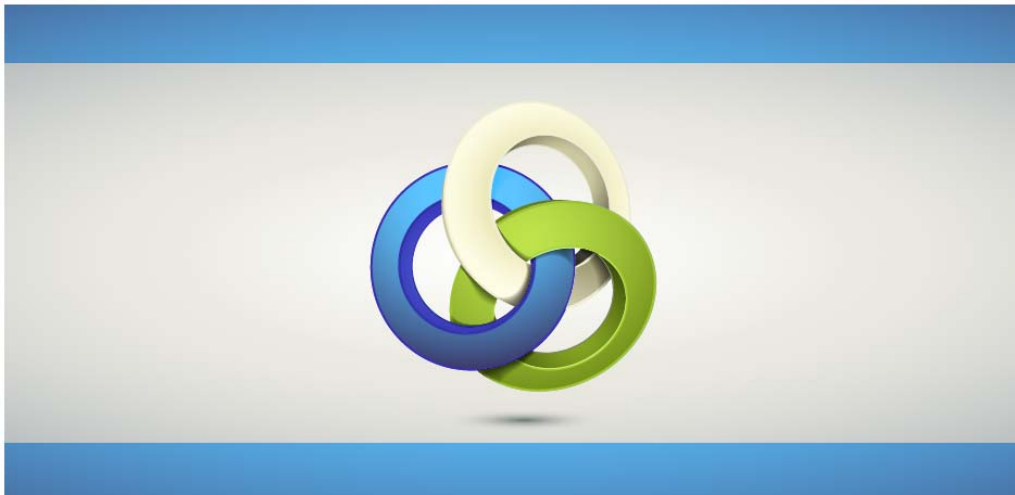
Графикон 22. Старосна структура волонтера у социјалним предузећима, %

Уколико се посматра старосна структура волонтера по типовима социјалних предузећа (графикон 23), може се видети да је учешће волонтера старости до 34 године било највеће у фондацијама (93,7%) и удружењима грађана (57,8%). Учешће волонтера старости 65 и више година било је највеће у задругама (9,7%) и удружењима грађана (8,1%).

Графикон 23. Волонтери према старосној структури, по типу социјалних предузећа, %

4. Социјални ефекти пословања сектора социјалних предузећа у Републици Србији у 2012. години

4.1. Социјална функција

Као што је већ истакнуто, оснивање социјалних предузећа по правилу није засновано на тежњи ка профиту, већ на социјалној мотивацији. Ова предузећа испуњавају своју социјалну функцију путем различитих активности, као што су подстицање запошљавања и радне интеграције људи који имају мале шансе на „отвореном“ тржишту рада, испоручивање добара и услуга (социјалних, образовних, здравствених итд.) локалним заједницама и људима који не могу да их плате, доприношење економском развоју депривираних заједница и старање о заштити животне средине и одрживом развоју.

Ради прегледности анализе, типови социјалних предузећа разврстани су у четири групе на основу правне форме, односно закона који регулише њихово оснивање и пословање:

1. Удружења грађана и фондације,
2. Задруге,
3. Предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом, и

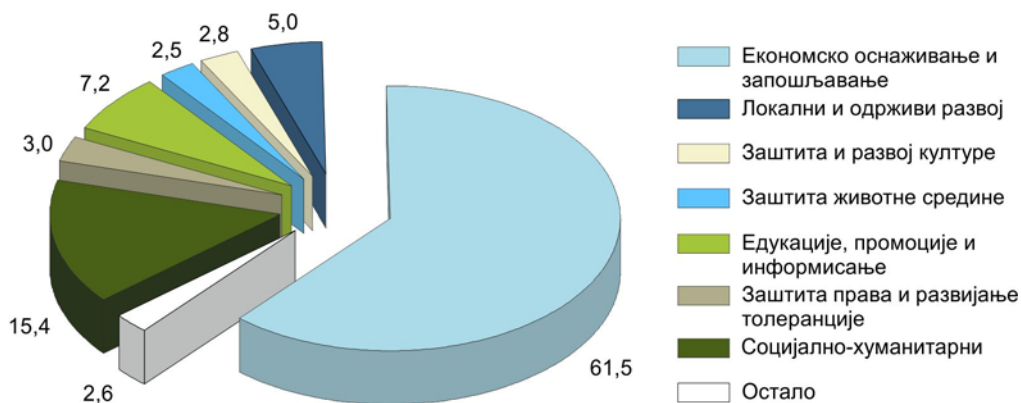
4. Остала предузећа регистрована као друштва са ограниченом одговорношћу (развојне агенције, пословни инкубатори, *spin off* предузећа и други типови).

Социјалне функције социјалних предузећа у оквиру овог истраживања утврђиване су и анализиране путем постављања следећих питања:

- Који су најважнији циљеви организације?
- Да ли се више од 50% прихода усмерава у социјалне сврхе?
- Да ли организација запошљава припаднике социјално угрожених група?¹¹

На „отворено“ питање о циљевима организације, све анкетираних организација навеле су бар један социјални циљ као смерницу своје делатности. Добијени одговори разврстани су у осам група циљева и они, на нивоу анкетираних популације социјалних предузећа, имају дистрибуцију дату у графикону 24.

Графикон 24. Дистрибуција најважнијих циљева социјалних предузећа, %

Оваква структура циљева и доминација економског оснаживања и запошљавања као циља социјалног предузетништва може се објаснити тиме што скоро 2/3 сектора чине задруге, међу којима је чак 88,7% оних које овај циљ стављају међу три најважнија.

Структура циљева по различитим типовима социјалних предузећа приказана је у следећој табели.

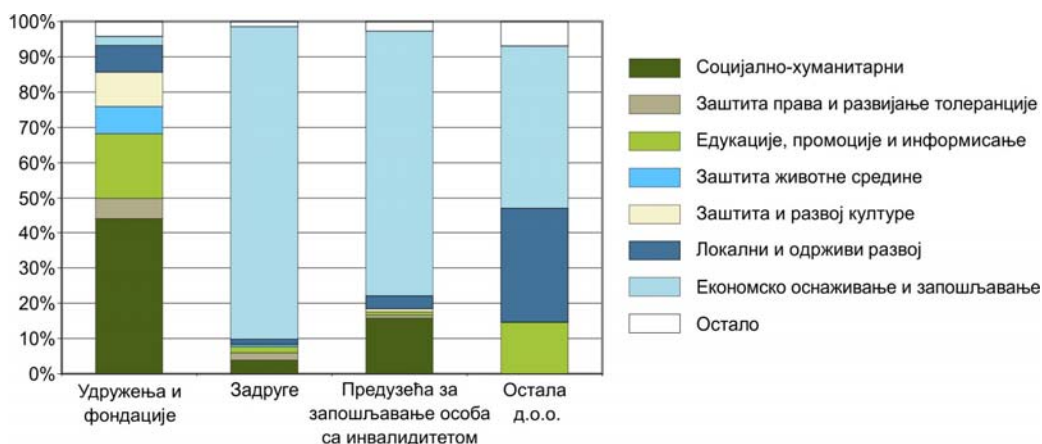
¹¹ Путем ових питања такође је операционализована дефиниција социјалних предузећа за различите правне форме.

Табела 5. Структура циљева по типовима социјалних предузећа, %

	Удружења и фондациије	Задруге	Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом	Остала д.о.о
Социјално- хуманитарни циљев	44,1	3,8	15,7	0,0
Заштита права и развијање толеранције	5,7	2,1	0,9	0,0
Едукације, промоције и информисање	18,3	1,8	0,9	14,6
Заштита животне средине	7,7	0,6	0,0	0,0
Заштита и развој културе	9,7	0,1	0,9	0,0
Локални и одрживи развој	7,6	1,4	3,7	32,5
Економско оснаживање и запошљавање	2,5	88,7	75,0	45,9
Остало	4,3	1,5	2,8	7,0

Добијени резултати показују да различити типови социјалних предузећа истичу различите циљеве. Удружења грађана и фондациије првенствено су усмерене на социјално-хуманитарне циљеве и едукације, промоције и информисање о кључним вредностима за које се залажу. Задруге су, као што је већ наведено, доминантно усмерене на економско оснаживање задругара и генерисање новог запослења. Предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом такође су усмерена пре свега на запошљавање и економско оснаживање (у овом случају особа са инвалидитетом као теже запошљиве категорије становништва), а као други циљ по важности истиче се усмереност на социјално-хуманитарну помоћ овим особама. Развојне агенције, пословни инкубатори и *spin off* предузећа готово су подједнако усмерени на економско оснаживање и локални и одрживи развој, а осим тога истичу и едукације и информисање.

Графикон 25. Социјални циљев

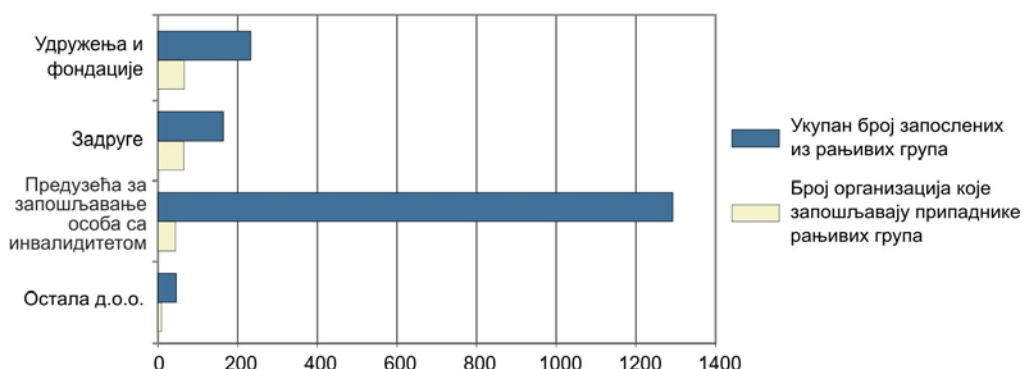
Имајући у виду ове резултате, може се рећи да је сектор социјалних предузећа у Републици Србији усмерен на најважније социјалне циљеве као што су запошљавање, социјално-хуманитарна помоћ, локални развој и едукације. С друге стране, занимљиво је приметити да је усмереност на заштиту животне средине веома слаба, што не би требало очекивати у случају где земљорадничке задруге доминирају сектором. Исто се може рећи и за локални и одрживи развој који је приметан (програмски) приоритет једино агенцијама које су због овог циља и основане. Наглашена усмереност удружења грађана ка социјално-хуманитарним циљевима резултат је значајног удела удружења пензионера у овом типу социјалних предузећа.

Запошљавање, а поготово запошљавање теже запошљивих категорија становништва, једна је од важнијих функција социјалних предузећа. Из анализе економских ефеката пословања сектора социјалних предузећа у Републици Србији види се да овај сектор није имао значајан број запослених у 2012. години.

Слично је и са запошљавањем рањивих категорија становништва – од 1196 социјалних предузећа у сектору, само 184 пријавило је да запошљава припаднике рањивих група. Укупан број ових запослених је 1736, што даје просечну вредност од 9,4 по предузећу. Од укупно 10.326 запослених у сектору социјалних предузећа, 16,8% чине запослени из рањивих категорија становништва, што свакако представља већи удео него на националном нивоу, али је знатно мањи од очекиваног за овај сектор.

Следећи графикон приказује који тип социјалног предузећа у Србији има највећи капацитет за генерисање запошљавања.

Графикон 26. Запошљавање рањивих категорија становништва по типовима социјалних предузећа

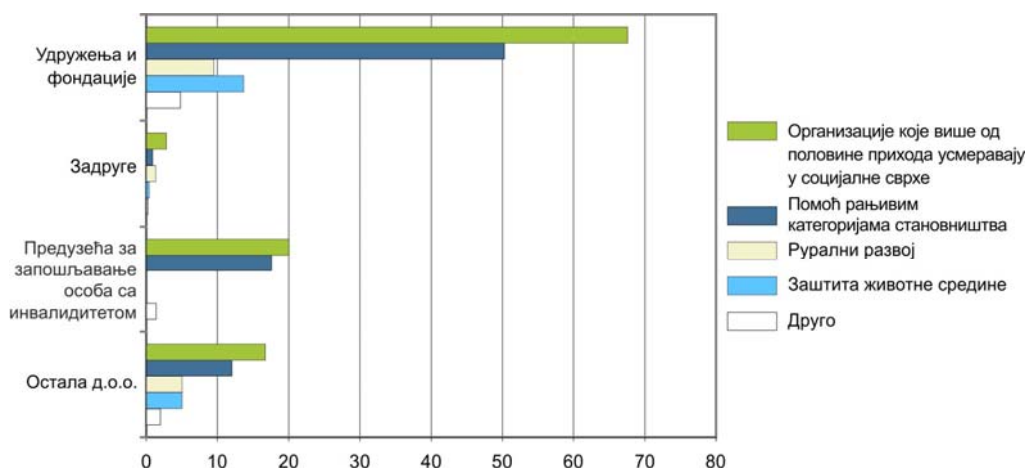

Удружења грађана и фондациије са свега четвртином организација које запошљавају рањиве категорије становништва и просечним бројем оваквих запослених од 3,5 нису представљали генератор запослености за овај део становништва у 2012. години. Ова тврдња важи и за задруге, али у њиховом случају треба узети у обзир да задругарство омогућује очување (само)запослености за велики број задругара и коопераната који немају радни уговор у самој задрузи. Ако се изузму предузећа за запошљавање особа са

инвалидитетом, која су сасвим усмерена на једну рањиву категорију становништва, потенцијал за запошљавање могао би бити у *spin off* предузећима, где је просечан број запослених из рањивих група 5,1. Оваквих организација у 2012. години било је мало у сектору социјалних предузећа (осам), и то би могао бити правац у ком треба усмерити напоре како би се овај сектор реформисао и унапредио.

На питање да ли се више од 50% прихода усмерава у социјалне сврхе позитивно је одговорило 20,7% организација, а у складу са декларисаним циљевима, ову социјалну функцију највише испуњавају удружења грађана и фондације, а најмање задруге.

Графикон 27. Издвајање више од 50% прихода од делатности у социјалне сврхе по типовима социјалних предузећа, %

* * *

Изложени резултати показују да је социјална функција социјалних предузећа у Србији у 2012. години била прилично слаба, што је у складу са њиховим економским капацитетом. Сектор комбинује запошљавање рањивих категорија становништва и издвајање дела прихода у социјалне сврхе. Али ове функције су веома детерминисане типом предузећа – предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом, која су добијала знатне субвенције од државе, била су и највећи генератор запослености. Предузећа која оснивају удружења грађана и други пословни субјекти са социјалном мисијом (*spin off*) могла би имати другачију улогу, са више предузетничке иницијативе, али је њихов број премали да би имао значајнији ефекат. С друге стране, удружења грађана се више усмеравају на трансфер дела остварених прихода у социјалне сврхе, али су врло слаби послодавци. Задруге, као најбројнији тип социјалних предузећа, показују доста слабу социјалну функцију. Оне не генеришу знатнију запосленост, нити приметан број њих усмерава више од пола прихода ка решавању проблема локалне заједнице или рањивих категорија становништва.

4.2. Услови за пословање социјалних предузећа

У литератури се често истиче да се социјална предузећа одликују великом иновативношћу и способношћу да комбинују разноврсне ресурсе како би успешно обављала своју делатност и испунила социјалну мисију. С друге стране, очекивано је и да остали актери у економском систему, пре свега доносиоци одлука и јавне установе, али и приватна предузећа усмерена на остваривање профита, препознају специфичну улогу социјалних предузећа и помогну њихов опстанак и функционисање. Повољан законски оквир, предност при јавним набавкама, социјално одговорно пословање и доступност микрофинансирања само су неке од опција које отварају шири простор за социјално предузетништво.

Социјална предузећа у Србији остварују приходе од обављања различитих делатности¹². Када је реч о удружењима и фондацијама, три најчешће области пословања су: Едукација и обука (31,0%), Туризам и угоститељство¹³ (18,0%) и Култура и уметност (11,8%). Задруге су приходе остваривале најчешће од: Откупа и продаје пољопривредних производа (61,9%), Производње пољопривредних производа (36,8%) и Трговине на велико и мало (23,8%). Предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом најчешће су пословала у областима: Штампане и умножавање (28,9%), Производња одеће и обуће (20,0%) и Производња намештаја (17,8%). Остали типови социјалних предузећа (агенције, инкубатори, спин-офови) приходе су остваривали најчешће од Едукације и обуке (58,3%) и Административних услуга, књиговодства и рачуноводства (13,3%).

Може се закључити да типови социјалних предузећа нису различити само по циљевима, него и по областима пословања. Земљорадничке задруге доминирају како у скупу задруга, тако и у укупном броју социјалних предузећа, и фокусиране су на производњу и промет пољопривредних производа. Повећање броја занатских и радних задруга проширило би фокус и на секторе занатске производње и услуга. Што се тиче предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом, она се традиционално баве производњом добара. Удружења и фондације су, с друге стране, првенствено оријентисане на услужне делатности из два разлога: 1) бирају делатности за које је потребно мање улагања и лакше их је започети и прилагодити расположивим ресурсима; 2) претежно су окренуте свом чланству и циљној групи чије интересе заступају.

У Србији социјална предузећа се у свом пословању сусрећу са знатно више препрека него погодности. Највећи проблеми сектора социјалних предузећа јесу недостатак извора финансирања, затим ниске цене производа и услуга, ненаплаћена потраживања, као и небрига државе за сектор (графикон 28). Потом следе остали проблеми као што су: неадекватна правна регулатива,

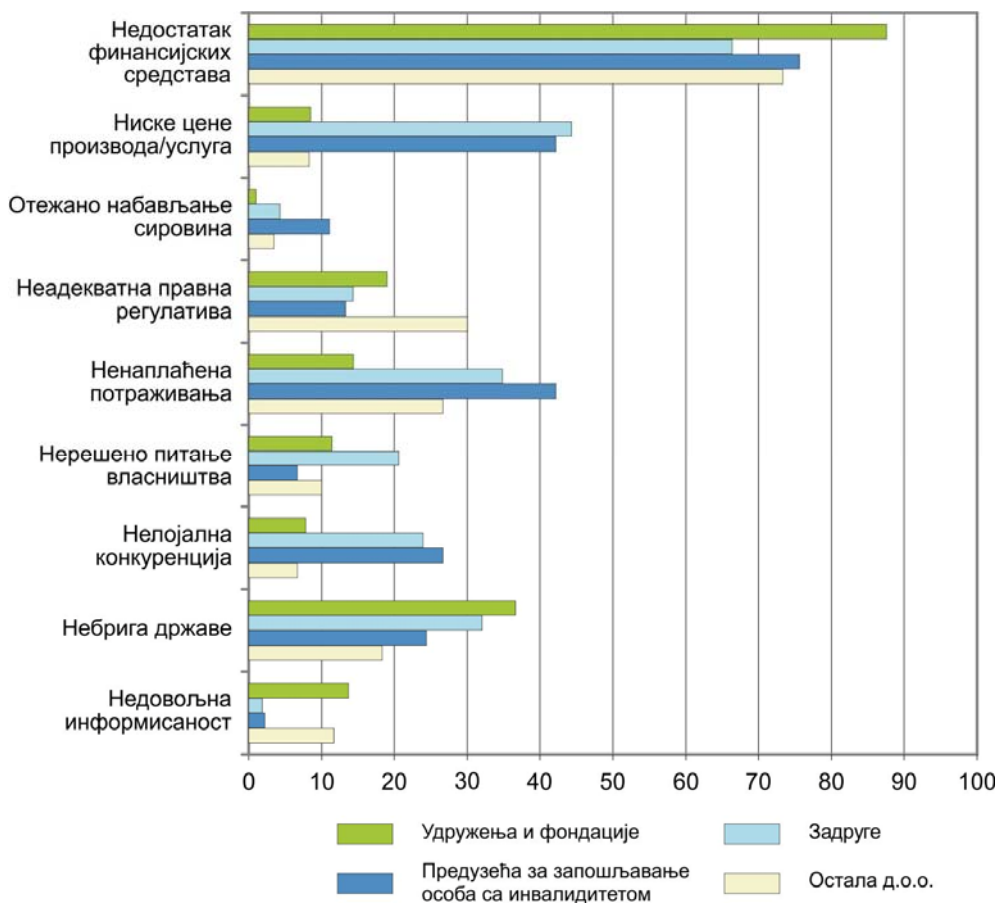
---

¹²Збир процентуалних учешћа може бити већи од 100, због могућности избора више понуђених одговора.

¹³Ово су најчешће клубови пензионера.

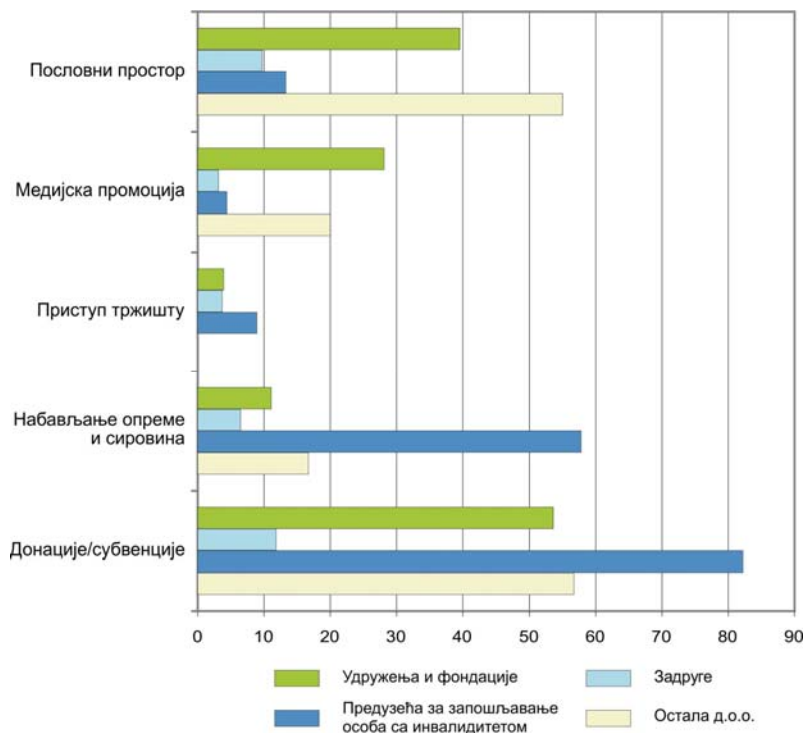
нелојална конкуренција и сл. Свим типовима социјалних предузећа највећи је проблем недостатак финансирања, али за удружења грађана и фондације следећи најбитнији проблеми су небрига државе (36,6%) и неадекватна правна регулатива (19,0%), за д.о.о. то су неадекватна правна регулатива (30,0%) и ненаплаћена потраживања (26,7%), док задруге и предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом истичу сличне проблеме: ниске цене производа/услуга (44,3% и 42,2%) и ненаплаћена потраживања (34,8% и 42,2%).

Графикон 28. Најчешћи проблеми са којима се сусрећу социјална предузећа по типовима предузећа, %

Истраживање је показало да социјална предузећа у просеку наилазе на мали број олакшица, односно погодности у свом пословању.

Графикон 29. Олакшице у пословању по типовима социјалних предузећа, %

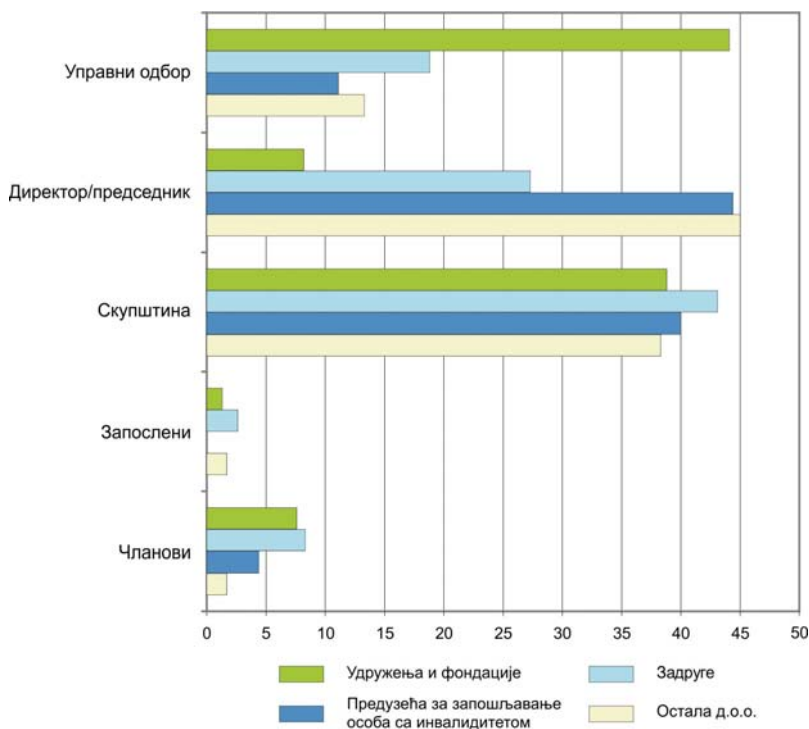
Осим задруга, остали типови социјалних предузећа у више од 50% случајева имају новчану субвенцију/донацију. Будући да задруге, које чине две трећине сектора, добијају веома мало субвенција/донација (11,8% укупног броја задруга), ова врста подршке је испод 50% на нивоу целог сектора. Посматрајући све врсте олакшица у пословању, од свих типова социјалних предузећа задруге их имају најмање.

Од лоше слике просека одударају удружења и фондације, као и д.о.о. (пре свега развојне агенције и пословни инкубатори), јер у значајном проценту добијају простор на коришћење од локалних самоуправа. Од укупног броја предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом, 57,8% има значајне олакшице приликом набавке опреме и репроматеријала, како је и предвиђено законом.

Важна одлика пословања социјалних предузећа је и демократичност у управљању и партиципација запослених и чланова у доношењу одлука. Истраживање је показало да у скоро три четвртине социјалних предузећа запослени и/или чланови учествују у доношењу одлука. Ова пропорција је мања у предузећима за запошљавање особа са инвалидитетом (53,3%) него у осталим типовима социјалних предузећа, где се тај проценат креће у распону од 72% до 75%.

И код доношења важних стратешких одлука у организацији присутна је демократичност, исказана првенствено кроз скупштину као представничко тело. Међутим, знатан је и број случајева у којима главну реч код ових одлука има управни одбор или директор, пре свега код предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом и удружења и фондација.

Графикон 30. Доносиоци стратешких одлука у социјалним предузећима по типовима предузећа, %

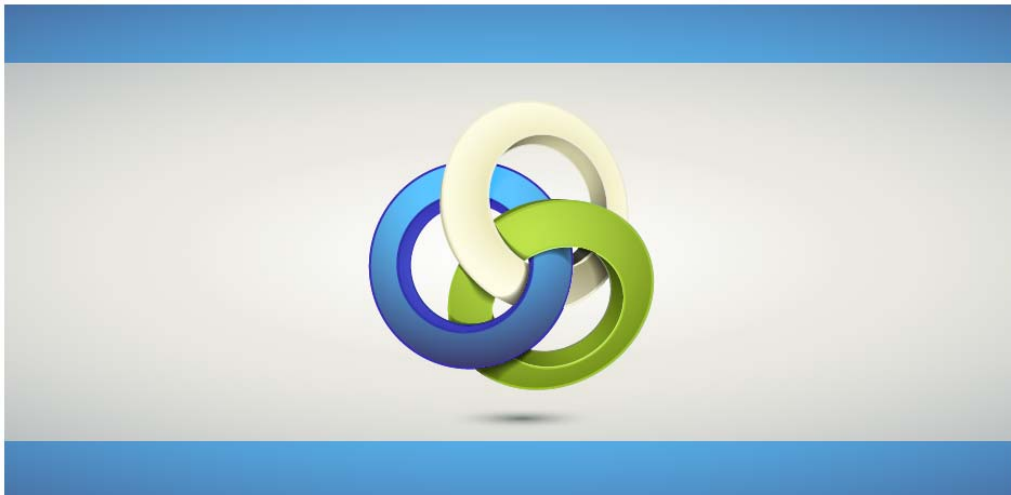

Генерално повољну слику демократичности управљања у социјалним предузећима у Србији донекле нарушавају два налаза: наглашена улога управних одбора у одлучивању у удружењима грађана и фондацијама и изузетно слабо директно учешће запослених у одлучивању у предузећима за запошљавање особа са инвалидитетом.

* * *

Из резултата добијених овим истраживањем може се закључити да се социјална предузећа у свом пословању сусрећу са бројним тешкоћама и скромним подстицајима. Најважнији проблем је недостатак извора финансирања, поготово недостатак микрофинансијских инструмената. Изузимајући предузећа за запошљавање особа са инвалидитетом која послују у условима регулисаним посебним законом, најчешће погодности коју социјална предузећа уживају из ширег окружења чине пословни простор који им на располагање стављају локалне самоуправе и донације које, пре свих, користе удружења грађана и фондације. Развој сектора социјалних предузећа кроз доминацију новчаних субвенција и донација као врсте олакшице у пословању, кратког је даха и не ствара добре услове за одрживост сектора. Зато се и дешава да се социјално-хуманитарни циљеви готово изједначавају са економским оснаживањем и запошљавањем, који су кључна проактивна стратегија за развој сектора.

5. Примери социјалних предузећа у Републици Србији

У овом поглављу приказани су примери пословања седам социјалних предузећа у Републици Србији. Ови примери резултат су додатног квалитативног истраживања које је спроведено у априлу 2014. године. У методолошком смислу, истраживање је спроведено методом дубинских полуструктурисаних интервјуа. Интервјуисани су руководиоци (директори, председници скупштине, и сл.) сваког од седам предузећа у њиховим просторијама.

Подаци добијени током интервјуа, верификовани су и употпуњени са подацима из базе података Агенције за привредне регистре и из других извора доступних на интернету. Упркос истраживачким напорима да се обезбеде све битне информације, важно је истаћи да овакво квалитативно истраживање има и одређених ограничења, па је неопходно посветити више пажње њиховом превазилажењу.

Приказани су углавном примери успешног функционисања социјалних предузећа у Србији. Поред тога, оне указују и на разне тешкоће и озбиљне изазове са којима се предузећа суочавају, нарочито у економској сфери њиховог пословања.

У претходним поглављима приказани су резултати за 2012. годину док су временске одреднице у овим примерима јасно назначене у сваком од њих.

Социјална земљорадничка задруга „Нова перспектива“ из Пирота

„Нову перспективу“ основало је 10 породица у децембру 2010. године. Свака од ових породица бави се неким обликом индивидуалне пољопривредне производње и поседује сопствено имање. На самом почетку задруга је у закупу имала 50 ари, а данас је та површина нарасла на 10 хектара, што је пратило изразити раст пословних прихода, још од прве (2011) године, коју су такође завршили са вишком прихода. Тренутно су у задрузи запослена два лица, на одређено време, преко програма Националне службе за запошљавање. Вишак прихода који остварују пољопривредном делатношћу на задружној земљи задругари деле међу собом, у складу са уредном евиденцијом о радном ангажовању сваког од задругара, али се при томе јако води рачуна и о квалитету обављеног посла: нико нема права да производи шкарт. Део вишка увек се оставља са стране, у задружни фонд, а све одлуке о расподели вишка прихода и друге кључне одлуке доносе се на скупштини задруге.

Председник задружне скупштине је дугогодишњи синдикални активиста па је то искуство и подршка синдикалне организације пољопривредника одиграло значајну улогу приликом оснивања „Нове перспективе“. Поред тога, иницијатори оснивања задруге већ су у том тренутку били укључени у одређене едукативне активности и јавне скупове повезане са промоцијом концепта социјалног предузетништва те је то утицало на дефинисање имена и социјалне мисије. Задруга има добру сарадњу са општином Пирот и одређеним локалним институцијама и службама; општинска управа помаже њихово учешће на сајмовима и семинарима и подржала је реализацију једног пројекта, док од стручних пољопривредних служби добијају бесплатну саветодавну помоћ. Такође веома су активни у лобирању код општинских власти и упорно раде на остварењу својих циљева, па им је то донело надимак Булдожери. Сарадња са невладиним сектором донела им је, поред учешћа у обукама и промотивним јавним скуповима, и једну значајну донацију – трактор, који је задрузи додељен у марту 2013. године, у оквиру пројекта финансираног из претприступних европских фондова.

Задруга међу својим оснивачима окупља и ромске и избегличке и расељеничке породице, а као свој основни циљ истиче смањење незапослености и сиромаштва у пиротском крају. Ово се на очигледан начин потврђује у активностима задруге, које су шире од њене основне пољопривредне делатности. Наиме, задруга редовно (и успешно) учествује у програмима јавних радова и тим путем запошљава незапослена лица са евиденције Националне службе за запошљавање, углавном на пословима заштите животне средине

односно чишћења и уређивања јавних површина. До сада су реализовали четири таква пројекта. Поред тога, иницирали су формирање локалне коалиције за борбу против сиромаштва те су у претходне две године у Пироту организовали акције којима је обележен Међународни дан борбе против сиромаштва. Међутим, пословни развој и планови задруге чврсто су повезани са пољопривредном производњом и прерадом пољопривредних производа. Поред земље коју задруга има у закупу и трактора који су добили као донацију, задругари у власништву имају још око 20 хектара обрадиве земље и четири трактора. Поједини чланови задруге као и сама задруга имају корисне уговоре са неким од најбољих домаћих произвођача семена и ђубрива (и сличних потребних ресурса), укључујући и уговоре о огледним пољима.

Током 2013. године „Нова перспектива“ започела је прераду воћа и поврћа у домаћој радности, на традиционалан начин. Развили су слатки и слани програм, са обимом од 300 до 500 килограма по производу. Ово се показало веома значајним за даљи развој задруге. У октобру 2013. године појавили су се на пиротском Сајму робе и услуга и освојили највеће признање (златну плакету), а потом су веома успешно излагали на Сајму етно хране и пића у Београду. Успоставили су контакте са Привредном комором Србије и преко њих дистрибуирали велики део производа из прераде. Такође су добили два значајна спонзорства па им је једно осигуравајуће друштво финансирало израду рекламних материјала, а фабрика стакла донирала разноврсну стаклену амбалажу. Два сајамска наступа и остварени пословни контакти били су им велики подстрек те је тренутна потражња за њиховим производима већа од њихових производних могућности и отуда као свој први непосредни циљ виде што скорије отварање центра за прераду хране. Такав погон би им омогућио и прераду знатно већих количина и стандардизацију квалитета. Упркос постојећем пословном расту, из својих прихода тако нешто не могу ни приближно да остваре. Отуда за набавку потребних машина планирају да конкуришу код донатора, а са општинском управом намеравају да постигну договор око уступања једног објекта у власништву локалне самоуправе; имају развијену мрежу пољопривредних произвођача и сакупљача природних плодова, док раднике у производњи и технологе који би водили процес прераде намеравају да запосле са евиденције Националне службе за запошљавање. Своју развојну шансу виде у органској производњи (планирају закуп одговарајућих обрадивих површина и сертификацију), али поред овога имају планове у вези са покретањем сточарства и производњом млека. Ипак, развој планирају опрезно и не теже наглом ширењу, већ пројектују постепени раст и стабилно пословање засновано на провереном квалитету својих производа.

Социјална кооператива „Vivere“ из Крагујевца

„Vivere“ је основана 2005. године, у правној форми задруге. Задруга је основана као крајњи продукт пројекта којим је италијански донатор намеравао да подстакне развој социјалних кооператива на подручју Крагујевца и Ниша. Циљна група пројекта биле су незапослене жене те су отуда три незапослене жене са евиденције крагујевачке филијале Националне службе за запошљавање укључене у серију обука. Две од њих, заједно са осам родитеља одрасле деце са интелектуалним развојним сметњама, основале су задругу и крагујевачкој градској управи поднеле предлог пројекта који је подразумевао успостављање и развој дневног боравка за особе са умереним и тежим интелектуалним тешкоћама које су старије од 25 година. У јулу 2005. године потписан је четворогодишњи уговор са локалном самоуправом и свечано је отворен дневни боравак, чиме је започело функционисање социјалне кооперативе „Vivere“ (живети). Формирање баш овакве задруге било је последица иницијативе коју је група родитеља, окупљених око синдиката у „Застави“ (фабрика аутомобила), претходно већ била покренула, а процес је умногоме био олакшан тиме што је и градска управа ову иницијативу препознала као проблем који је потребно решити.

Поред тога што је, на самом почетку, омогућила запошљавање шест дугорочно незапослених особа, углавном жена, међу којима је било и оних које су расељене са Косова и Метохије, као и оних које су остале без посла у посусталој крагујевачкој индустрији, задруга своју социјалну мисију испуњава у првом реду обезбеђивањем једног облика социјалне услуге који у граду нико други не обезбеђује. „Vivere“ данас има 14 чланова са оснивачким улогом, а у дневном боравку запослене су четири особе. Тренутно је још једна жена, иначе самохрана мајка, ангажована путем програма јавних радова. Капацитети дневног боравка су попуњени, а број корисника креће се у распону од 12 до 15. Активности се планирају на недељном и дневном нивоу. Од 2013. године постоји огранак задруге у једној школи, где је такође основан дневни боравак. Тај дневни боравак тренутно има шест корисника, а намењен је деци са аутизмом. Након истека оригиналног уговора, даље функционисање задруге омогућено је преко једногодишњих уговора са градском управом, на основу јавне набавке услуге социјалне заштите коју ова задруга обезбеђује. Вредност овогодишњег уговора износи четири милиона динара¹⁴.

По основу уговора о јавној набавци, градска управа задрузи исплаћује средства за бруто зараде (за четворо запослених) и обезбеђује храну за кориснике (три оброка дневно). Град је, међутим, задрузи такође обезбедио простор у коме је смештен дневни боравак и плаћа струју и све комуналне

---

¹⁴ Приближно 35.000 евра.

трошкове у вези с тим простором. Родитељи корисника дневног боравка плаћају партиципацију из које се финансирају трошкови телефона и интернета, средства за хигијену, књиговодствене услуге и превоз запослених. Финансијски извештаји надлежној служби градске управе подносе се сваког месеца. Поред поменутог, мања финансијска или материјална подршка повремено им стиже од приватних или невладиних донатора. Једна организација сваке године им обезбеди одређена средства из којих финансирају излете за своје кориснике.

„Vivere“ остварује добру и редовну сарадњу са локалним установама социјалне заштите и домом здравља (укључујући и превентивни центар за ментално здравље). Поред тога, сарађују и са хуманитарним и невладиним организацијама које се баве сродним питањима. Дневни боравак промовишу путем брошуре и локалних медија.

Задруга функционише захваљујући финансијској подршци која се обезбеђује у буџету Града Крагујевца и без те подршке њено функционисање у овом тренутку не би било могуће. Сасвим је неизвесно да ли би задруга могла обезбедити неки алтернативни извор (донаторског) финансирања. „Vivere“ није започела поступак лиценцирања, али ће то у блиској будућности бити њен кључни изазов, а запослени у задрузи мораће адекватном реорганизацијом радних активности и материјалних ресурса да обезбеде нужне услове за процес лиценцирања.

Удружење за подршку особама ометеним у развоју „Наша кућа“ из Београда

Социјално предузеће „Наша кућа“ бави се производњом папирних кеса и картонске амбалаже, пружа услуге сито штампе и доставом хране за слабо покретне старије особе (Кухиња на точковима). Основано је 2011. године регистровањем делатности у оквиру удружења (које је основано три и по године пре тога). Удружење је основано од групе родитеља деце са сметњама у развоју и ради обезбеђивања бољих услова за друштвено укључивање деце и младих особа са неким обликом развојних сметњи. Најпре је била развијена услуга дневног центра, а покретање социјалног предузећа мотивисано је ограниченим могућностима дневног центра и намером да за кориснике ураде више. Све садашње активности удружења повезане су са њиховим запошљавањем, а удружење планира да настави запошљавање особа са интелектуалним тешкоћама и омогућавање више запошљавања у отвореној средини и на различитим пословима. Такође, у плану је успостављање одрживе услуге становања уз подршку, у форми стамбене задруге или задужбине.

Социјално предузеће радно ангажује сталну групу од 10 млађих особа са лакшим интелектуалним тешкоћама. Са њима раде тренери, а удружење запошљава и психолога. Знатан труд уложен је у изграђивање система мотивисања и обуке. Свакодневно се израђују индивидуални радни планови, а

процена се врши и у току рада. Удружење у овом тренутку запошљава шест особа и има стални волонтерски тим. Већи део волонтера чине родитељи младих особа укључених у програмске активности. Четири особе стално су ангажоване на различитим административно-програмским пословима и пословима координације.

Производња папирних кеса најпре је покренута у оквиру пројекта радног ангажовања младих особа са интелектуалним тешкоћама. Током прве године пословали су са губитком, али су већ следеће године остварили добитак, а сада имају редовне месечне вишкове прихода. Захваљујући новим донацијама, 2012. године проширили су своје делатности на картонску амбалажу и сито штампу, а потом и успоставили сасвим нову услугу доставе хране за слабо покретне старије особе (Кухињу на точковима). Предузеће тако сада производи папирне кесе и картонску амбалажу, пружа услуге сито штампе и, у оквиру Кухиње на точковима, припрема и дистрибуира оброке. У овом тренутку припремају 20–30 obroка дневно и ово реализују као неку врсту социјалне услуге, али планирају проширење услуга, у првом реду путем везивања за велике фирме, што би им омогућило ново запошљавање, проширење корисничке групе и веће приходе, које желе да уложе у развој нових услуга, укључујући и становање уз подршку. Када је реч о производњи кеса и картонске амбалаже, доста су лутали и покушавали са различитим производима, али су у том процесу коначно профилисали изглед својих производа. За Кухињу на точковима израђују карактеристичне гајбице за доставу obroка, а главни клијент за папирне кесе данас су им државне апотеке: опскрбљују 80–90 апотека у Београду. Планирају да јасно брендирају своје производе и прошире тржиште.

Вишак прихода сада не успевају да пласирају у даљи развој, већ га користе за покривање текућих трошкова удружења и дневног центра. Сав досадашњи развој примарно је заснован на донаторској (пројектној) подршци и подршци градске општине. Из средстава општинског буџета имају континуирану подршку за неке текуће трошкове канцеларије, али и подршку друге врсте: када су припремали први простор за производњу папирних кеса, општина им је помогла (мањим финансијским износима) око реконструкције и опремања простора, а недавно су добили простор од око 200 m², који ће преуредити и у њега сместити нову кухињу, са већим производним капацитетима. Поред тога, важна им је била подршка општинских служби око организације конференција за медије и других промотивних активности, као и помоћ општинског удружења предузетника око успостављања пословних контаката. Сарадња са одређеним невладиним организацијама омогућила им је важне обуке и учешће у различитим програмима доделе бесповратних средстава. Доста су учили од конкретних пословних партнера, али јасно препознају потребу за даљим развојем пословних компетенција па су уз донаторску помоћ обезбедили двогодишњу подршку волонтера са експертизом у областима економије и маркетинга и искуством у раду са особама са инвалидитетом.

Уопште гледано, доста су учили у ходу, па и то да бирају клијенте, а кроз сарадњу са пословним сектором у знатној мери променили су приступ и почели да размишљају као прави предузетници. Сада доста пажње посвећују развоју пословних контаката и теже томе да их људи из пословног сектора препознају као озбиљног партнера – некога ко пре свега може да понуди квалитетан производ и квалитетну услугу, а са ким се, поред тога, може сарађивати на развоју филантропије и друштвено одговорног пословања.

Удружење Caritas Шабац: „Elio“ – сервис за хемијско чишћење и прање веша

Caritas Шабац је усклађивањем свог статута са одредбама новог Закона о удружењима у септембру 2010. године, путем регистровања привредне делатности, основао социјално предузеће које је касније названо „Elio“ – сервис за хемијско чишћење и прање веша. Оснивању предузећа претходило је вишегодишње искуство практичног развоја идеје о пружању овакве услуге. Идеја се први пут појавила још 2001. године, када су покренули програм кућне неге и са изненађењем уочили да су услови за одржавање хигијене у знатном броју старачких домаћинстава веома лоши. У исто време, неки чланови удружења су током студијске посете Италији открили неупоредиво развијенији систем социјалног укључивања различитих рањивих друштвених група. Недуго затим покрећу програм за самохране мајке у оквиру кога су пружали услугу прања веша за кориснике кућне неге. Три кориснице програма услугу прања веша реализовале су у својим кућама. Прва пројектна средства за организовање вешераја добили су 2005. године и сервис за прање веша сместили у просторије Caritas-а, али је услуга и даље организована једино у оквиру програма кућне неге. Одмах по оснивању социјалног предузећа покушали су да услугу понуде и тржишту (грађанима), али у томе нису били нарочито успешни. До преокрета долази 2011. године, када су у оквиру једног едукативног програма добили награду за најбоље урађени бизнис план. Награда им је омогућила да купе три нове машине. Отприлике годину дана касније добили су приватну донацију из Италије у виду машине за хемијско чишћење, а одмах потом и нову пројектну подршку која им је омогућила да купе пословни простор у Шапцу и тамо пребаце све активности социјалног предузећа. Локал су отворили у децембру 2012. године и у том тренутку имали су једну запослену радницу.

Своју социјалну мисију предузеће остварује двојачко. Како на самом почетку, тако се и данас раднице у вешерају регрутују из реда корисница других Caritas-ових програмских активности, али и у сарадњи са локалним социјалним установама. Поред тога, предузеће и даље пружа бесплатну услугу прања и пеглања веша за кориснике услуге помоћи и неге у кући.

Предузеће, с друге стране, има и јасан економски циљ: да приходима које остварује на тржишту покрива све своје трошкове и буде способно да функционише без додатних донаторских средстава. Већ од прве године имају позитиван биланс пословања, али и даље не остварују значајне вишкове прихода. Развој предузећа је тако у највећој мери омогућен пројектним средствима и приватним донацијама. Формирање сопственог пословног простора и комплетирање услуге прања, пеглања и хемијског чишћења били су важни предуслови успешног изласка на тржиште. Међутим, пословни успех постигли су захваљујући посвећености радница у вешерају и јасној оријентацији на квалитет услуге. Достицање садашњег нивоа квалитета услуге био је велики изазов, посебно када је реч о хемијском чишћењу. Много тога научили су у ходу, имали су интерне обуке, тражили савете и информације и добијали драгоцену подршку од предузетника који су се истим послом бавили у неким другим градовима.

Прошлу годину завршили су са прометом од око два и по милиона динара¹⁵. Данас имају два локала и у сервису запошљавају шест жена, пет у Шапцу и једну у Богатићу. Остварили су значајан раст броја клијената и стекли поверење које им је омогућило да формирају економску цену услуге. Отварање локала у Богатићу омогућено је захваљујући повољном пословном договору са предузетницом која је у истом простору претходно водила свој вешерај. Локал изнајмљују, а машине које користе постепено откупљују. Социјално предузеће води директор Caritas-а Шабац, а оперативне послове у вешерају координатор. Административни и књиговодствени послови финансирају се из средстава за друге програме удружења, а послове одношења и доношења веша обављају волонтери. Са већим бројем волонтера склопили су уговоре о волонтирању и успоставили сталну волонтерску групу од приближно петнаест особа. Имају јако добру сарадњу са локалном самоуправом и релевантним локалним институцијама.

Планирају даље унапређење квалитета услуга, постепено повећање броја клијената и отварање још једног сервиса у другом делу града. То би им омогућило потпуну одрживост. Проблем је у томе што из својих прихода не могу да финансирају даљи развој, а тешко могу доћи до нових донаторских средстава за нешто што је већ у оволикој мери развијено. Две ствари сматрају кључним за даљи развој: нове обуке и усвајање нових технологија и доступност подстицајних средстава за нова запошљавања и развој. Надају се да ће држава променити свој однос према социјалним предузећима из цивилног сектора и да ће у скорој будућности овим предузећима бити доступни подстицаји из државног буџета.

---

¹⁵ Приближно 22.000 евра.

Предузеће за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом „Силоин“ из Ковина

„Силоин“ д.о.о. основано је у априлу 2001. године, као зависно предузеће фирме „Утва Силоси“, која се бави производњом и монтажом силоса и друге опреме, а организована је као акционарско друштво. „Силоин“, такође, послује у металској грани, али је његова претежна делатност у области социјалне заштите. Предузеће је основано ради бриге о запосленим радницима матичног предузећа код којих се услед здравствених проблема и стеченог инвалидитета утврди смањена радна способност. Након читаве процедуре у вези са проценом радне способности и после споразумног раскида радног односа у „Утви Силоси“, ови радници практично прелазе у „Силоин“ и настављају да обављају сличне послове или се евентуално спроводи њихова преквалификација. Ово обично није праћено знатним смањењем плате, а у највећој мери настоје се поштовати и други интереси радника. У предузећу, што је законом прописана обавеза, постоји стручна служба (састављена од социјалног радника и инструктора) која се бави радном интеграцијом и рехабилитацијом особа са инвалидитетом.

„Силоин“ има 25 запослених, од чега 14 особа са инвалидитетом. Плате се редовно исплаћују. Производе чамце, контејнере и друге производе од лима, имају своју малопродају и велепродају, тргују робом коју сами производе, али и оном коју купују од матичне фирме или од других добављача, те управљају комплетним отпадом „Утве Силоси“. Током последње три године предузеће послује са значајним добитком, а до повећања прихода у том периоду дошло је услед проширења сарадње са привредним друштвима која своју законску обавезу о запошљавању особа са инвалидитетом испуњавају закључивањем уговора о пословно-техничкој сарадњи. Таква сарадња у практичном смислу обично значи набавку одређене робе или услуга од предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом. „Силоин“ тренутно има 10 таквих уговора.

Претходних година имали су значајну производњу бетона, али сада ту делатност напуштају и продају бетонску базу, јер на том тржишту, у постојећим околностима, упркос атестираном квалитету свог бетона, не могу да буду конкурентни. У руководству предузећа постоји јасна оријентација ка тржишно одрживом пословању, а квалитет њихових производа је такав да део производа завршава и у извозу.

Као и у случају других предузећа овог типа, држава субвенционише део зарада запослених особа са инвалидитетом, али су пореске и друге обавезе према држави истоветне обавезама које имају друга друштва са ограниченом одговорношћу. Међутим, поред поменутих субвенција, „Силоин“ редовно остварује и значајна бесповратна средства која надлежно министарство додељује по јавном позиву, а у сврху унапређења услова рада особа са

инвалидитетом односно набавке опреме и обртних средстава. У 2013. години додељена су им средства у износу од 15 милиона динара¹⁶.

У погледу будућег развоја, важно је напоменути да је предузеће већ набавило значајан број компјутерски вођених машина па ће у скорој будућности и нова запошљавања прилагодити том тренду. Планирају да употпуне браварску производњу, за шта ће им бити потребна набавка неколико нових машина; осим тога, у већој мери ће се окренути производњи контејнера и других производа повезаних са заштитом животне средине.

Предузеће за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом „Шумадија“ из Крагујевца у реструктурирању

Предузеће за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом „Шумадија“ из Крагујевца наследник је предузећа које је основано још средином 50-их година прошлог века, када је у Крагујевцу формирана заштитна радионица у оквиру огранка националног савеза особа оштећеног слуха и у тесној вези са тамошњом школом за ученике оштећеног слуха. У марту 2006. године предузеће је регистровано као друштво са ограниченом одговорношћу, а у априлу 2010. године донесена је одлука о његовом реструктурирању. Међутим, у читавом наредном периоду (2010–2013) предузеће и даље послује са губицима, плате се не исплаћују редовно, те је током 2012. и 2013. године у предузећу трајао вишемесечни штрајк већине запослених радника. Предузеће је у целости у власништву Републике Србије. Након одлуке о прекиду штрајка, у августу 2013. године постављен је нови директор те се чини да су након тога у предузећу започети позитивни пословни процеси.

Предузеће запошљава 84 особе, укључујући 49 особа са инвалидитетом. Реч је махом о људима са различитим врстама урођеног инвалидитета, а процене стручне службе у предузећу говоре да је знатан број ових људи оптерећен и израженим психолошким тешкоћама.

Ово предузеће бави се металопрерађивачком делатношћу, браварско-заваривачким услугама и цинковањем. Према подацима из самог предузећа, у последњих девет месеци, у периоду после штрајка, прерађено је око 100 тона челика. Две су главне групе клијената: једну чине локалне самоуправе и јавна предузећа, за које се често производи опрема за паркове и дечја игралишта, а другу групу чине привредна друштва, међу којима и неколико већих, са којима су закључени уговори у вредности од два до четири милиона динара¹⁷. Поред тога, започети су програми репрограма дуговања за струју и комуналне услуге и успостављена је готово редовна динамика исплате зарада.

¹⁶ Приближно 130.000 евра.

¹⁷ Приближно 17.500-35.000 евра.

У производном процесу поштује се принцип да у обављању одређеног задатка радник са инвалидитетом увек ради у тиму са двоје колега без инвалидитета, и док квалитет производа који се добија може издржати тест конкурентности, радне норме су у том процесу неминовно ниже: време потребно да се произведе одређени производ може бити и до три или четири пута дуже. Такође, технологија која се користи већ је застарела, али би увођење нове технологије, према процени директора, било озбиљан изазов.

Држава, према ставовима руководећег кадра, није показала спремност да помогне решавање проблема у предузећу. Према истим ставовима, та подршка је неопходна, тачније, неопходно је уредити систем у коме ће предузећа овог типа бити другачије третирана од других привредних субјеката, односно одговарајуће подржана, у складу са потребом да се заштите права запослених особа са инвалидитетом. С друге стране, без обзира на изостанак такве подршке, чини се извесним да се садашње управљање предузећем одликује иницијативом и активним (планским) односом према постојећим пословним проблемима те и разумевањем за положај запослених особа са инвалидитетом.

Зависно предузеће / spin off „Дивац ХОД“

Предузеће је основано у фебруару 2010. године као друштво са ограниченом одговорношћу, са оснивачким капиталом од 500 евра. Иако посебно правно лице, ово социјално предузеће, основано од стране Фондације „Ана и Владе Дивац“, и данас је део Фондације, а његова социјална мисија од самог почетка произлази из те везе. Наиме, предузеће је основано са идејом да својом привредном активношћу генерише приходе који ће се улагати у различите пројекте Фондације. На изванредан начин, предузеће је само још један инструмент прикупљања средстава за (непрофитне) пројекте Фондације, а његови социјални циљеви истоветни су циљевима Фондације.

Претежна делатност предузећа јесте трговина: практично, људима се омогућује да куповином неког корисног производа донирају новац који ће бити искоришћен у хуманитарне сврхе. Тај хуманитарни карактер куповине јасно је назначен на сваком производу, а брендирању производа посвећена је посебна пажња. Тренутно се препознају по робној марки „Ходи“ и програму гардеробе за децу. Како би подигло видљивост својих производа, предузеће у процесу брендирања и маркетинга настоји да укључи познате личности, и то оне које се својом каријером и јавним активностима уклапају у мисију и вредности које промовише Фондација „Ана и Владе Дивац“. Осим путем малопродаје, у скорије време ово социјално предузеће приходе настоји да оствари и понудом корпоративних поклона (за друштвено одговорне компаније). Своју социјалну мисију и социјално предузетнички профил ојачавају учешћем у различитим догађајима и иницијативама које промовишу социјално предузетништво, али

сарадњу са другим социјалним предузећима виде и као начин за унапређење свог пословања и јачање читавог сектора. У том смислу, актуелна је њихова трогодишња сарадња са занатском радионицом „Биоидеа“, чије еколошке сапуне продају на својим штандовима, и настоје да развију заједнички производ и да профилишу заједнички пословни наступ.

Предузеће тренутно има двоје запослених. Они су део колектива Фондације и већина пословних одлука доноси се на састанцима Колегијума Фондације. На штанду који имају у једном тржном центру, „Дивац ХОД“ преко омладинске задруге запошљава од четири до шест продавачица. Волонтере ангажују повремено, а производе дизајнирају и производе спољни сарадници.

Прву пословну годину завршили су са губитком, али су већ следеће године пословали позитивно, и од тада бележе стални раст добити. „Дивац ХОД“ у великој мери успешно послује захваљујући сарадњи са партнерима из профитног сектора и подршци друштвено одговорних фирми. Међутим, битан подстицај ширењу продајне мреже била је и финансијска подршка коју су 2013. године добили у оквиру пројекта једне невладине организације. Централно продајно место је велики штанд у тржном центру који користе бесплатно, а и друге фирме су их помогле различитим рго вопо услугама, пословним контактима, повољнијим условима или повлашћеним ценама. Тренутно продају у 16 градова у Србији, путем дистрибутивне мреже својих пословних партнера која укључује продајне локације у хипермаркетима, али и мање продавнице. Књиговодствена агенција им је уједно и главни економски саветник и велика подршка. Њихове обавезе према држави једнаке су онима које има било које друго друштво са ограниченом одговорношћу, а тржишне околности их исто тако једнако погађају. Осећају пад куповне моћи која погађа све трговце, раде прилагођавања на кварталном нивоу и продају настоје да поспеше типичним продајним тактикама. Веома воде рачуна о квалитету, јер су схватили да квалитет и конкурентност производа (без обзира на његову социјалну сврху) морају бити у основи пословног успеха.

Највећи изазов са којим се суочавају јесте унапређење конкурентности уз истовремено потврђивање своје социјалне мисије. У будућности ће настојати да ојачају маркетиншке активности, али и да развију сарадњу са већим бројем других социјалних предузећа. Неке договоре су већ започели, али потребно је време да се ускладе различити фактори и пронађу модели сарадње који ће бити обострано корисни.

ПРИЛОГ
УПИТНИЦИ

Шифра истраживања:

0	0	2	2	4	0
---	---	---	---	---	---

УПИТНИК О ПОСЛОВАЊУ ФОНДАЦИЈА И УДРУЖЕЊА У 2012. ГОДИНИ

Обавеза давања података темељи се на члану 26. а казнене одредбе за одбијање давања података или давање непотпуних и нетачних података на члану 52. Закона о званичној статистици („Сл. гласник РС”, бр. 104/2009).

Подаци ће бити коришћени искључиво у статистичке сврхе и неће бити објављивани као појединачни.
Сви подаци имају карактер пословне тајне.

ПОДАЦИ О ИЗВЕШТАЈНОЈ ЈЕДИНИЦИ

Назив _____	Матични број <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td></tr></table>										

Општина _____	Телефон _____
Улица и број _____	e-mail _____

Претежна делатност _____	(шифра) <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td></tr></table>					
(назив)						
Уписати стварну делатност коју је Ваша организација обављала у 2012. години, уколико се она разликује од горе наведене претежне делатности	(шифра) <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td></tr></table>					
_____						
(назив)						

Уколико је Ваша организација оснивач неког предузећа, наведите његов назив и матични број:											
Назив _____	Матични број <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td></tr></table>										

1. У ком периоду је основана Ваша организација (заокружити)

- а) Пре 1946. године   в) У периоду 1990-2000.
б) У периоду 1946-1989.   г) После 2000. године

2. Рангирајте по важности циљеве Ваше организације

1. _____
2. _____
3. _____

3. Да ли у свом пословању имате олакшице у неком од следећих елемената, и ко Вам их пружа

			Ко Вам пружа ту олакшицу?
Обезбеђивање пословног простора	Да	Не	
Медијско представљање	Да	Не	
Обезбеђивање тржишта	Да	Не	
Набавка опреме и репроматеријала	Да	Не	
Новчане субвенције/донације	Да	Не	

4. Који су најзначајнији проблеми са којима се суочавате у пословању (заокружити највише три одговора)

а) Недостатак финансијских средстава	ђ) Нерешено питање власништва
б) Ниске цене производа/услуга	е) Нелојална конкуренција
в) Отежано набављање сировина	ж) Небрига државе
г) Неадекватна правна регулатива	з) Недовољна информисаност
д) Ненаплаћена потраживања	и) Друго (навести шта) _____

5. У којим од наведених области пословања Ваша организација остварује сопствене приходе од продаје производа, робе или услуга (могуће је заокружити више одговора)

а) Производња пољопривредних производа	и) Административне услуге, књиговодство и рачуноводство
б) Откуп и продаја пољопривредних производа	ј) Чишћење и одржавање објеката
в) Производња хране и пића	к) Заштита и уређење животне средине
г) Производња одеће и обуће	л) Туризам, смештај, угоститељство и кетеринг
д) Производња намештаја	љ) Култура и уметност
ђ) Штампање и умножавање	м) Услуге социјалне заштите са и без смештаја
е) Сувенири и рукотворине	н) Дневна брига (деца, стари, лица са посебним потребама)
ж) Трговина на велико и мало	њ) Личне услуге (фризерске, козметичарске, нега тела и сл.)
з) Едукација и обука	о) Друго (навести шта) _____

6. Да ли више од 50% прихода остварених у овим областима усмерава у социјалне сврхе (уколико је одговор ДА, заокружити један или више понуђених одговора)

Да   Не

а) Помоћ рањивим категоријама становништва	в) Заштита животне средине
б) Рурални развој	г) Друго (навести шта) _____

7. Ко највише користи Ваше производе или услуге

а) Локална самоуправа	г) Становништво
б) Јавне институције	д) Други (навести ко) _____
в) Приватна предузећа	

ПОДАЦИ О ЗАПОСЛЕНИМА У 2012. ГОДИНИ

Под појмом **запослени** подразумевају се лица која имају заснован радни однос са послодавцем на одређено или неодређено време (без обзира на то да ли раде пуно или краће од пуног радног времена), лица која имају уговор о привременим и повременим пословима (сезонски радници, радници ангажовани услед тренутно повећаног обима посла и сл.), као и лица која имају уговор о делу. Дакле, под појмом запослени подразумевају се сва лица која су плаћена за свој рад. **Под појмом запослени не подразумевају се волонтери.**

Уписује се **годишњи просек броја запослених лица** (збир радника на крају сваког месеца у току 2012. године, подељен са 12, без децимала).

8. Запослени према типу уговора

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Запослени са уговором о раду (1.1 + 1.2)		
1.1	Запослени са пуним радним временом		
1.2	Запослени са скраћеним радним временом		
2	Запослени по уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу и сл.		
3	Укупан број запослених (1 + 2)		

9. Запослени према степену стручне спреме (уписује се највише стечена стручна спрема запосленог)

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Висока и виша стручна спрема		
2	Средња стручна спрема		
3	Основна стручна спрема		
4	Без стручне спреме		
5	Укупан број запослених (1 + 2 + 3 + 4)		

10. Запослени према старосним групама

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	До 30 година		
2	Од 31 до 40 година		
3	Од 41 до 50 година		
4	Од 51 до 60 година		
5	Преко 61 године		
6	Укупан број запослених (1 + 2 + 3 + 4 + 5)		

11. Да ли запослени и/или чланови учествују у доношењу одлука у Вашој организацији

- а) Да
- б) Не

12. Ко има одлучујући утицај на доношење стратешких одлука у Вашој организацији

- а) Управни одбор
- в) Скупштина
- д) Чланови
- б) Директор/председник
- г) Запослени

Под рањивим категоријама становништва сматрају се: Роми, особе са инвалидитетом, избегла и интерно расељена лица, бивши затвореници и зависници, особе старије од 50 година које су отпуштене као технолошки вишак, жене жртве насиља, особе без завршене основне школе, самохрани родитељи, примаоци новчане социјалне помоћи и сл.
Уписује се број запослених **по било ком основу (уговор о раду, уговор о делу, уговор о привременим и повременим пословима)** који припадају наведеним рањивим категоријама.

13. Запослени који припадају рањивим категоријама становништва

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Укупан број запослених који припадају рањивим категоријама (2 + 3)		
2	Запослени са уговором о раду		
3	Запослени по уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу и сл.		

14. Уколико запошљавате лица која припадају наведеним рањивим категоријама, да ли им омогућавате додатну обуку за обављање посла

- а) Да, имамо предавача из наше организације
- б) Да, ангажујемо спољне предаваче за обуку у оквиру организације или ван организације
- в) Не

15. Уколико запошљавате особе са инвалидитетом, да ли су физички услови на радном месту прилагођени њиховим потребама (могуће је заокружити више одговора)

а) Да

в) Не, немамо финансијских средстава

б) Не, немамо просторних услова

г) Не (навести разлог) _____

ПОДАЦИ О ВОЛОНТЕРИМА У 2012. ГОДИНИ

Под појмом **волонтери** подразумевају се лица која раде у корист других, по слободној вољи, а нису плаћена за свој рад. Уписује се **годишњи просек броја волонтера** (збир волонтера на крају сваког месеца у току 2012. године, подељен са 12, без децимала).

16. Волонтери према старосној структури

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	До 34 година		
2	Од 35 до 64 године		
3	Преко 65 година		
4	Укупан број волонтера (1 + 2 + 3)		

17. Молимо Вас упишите укупан број часова рада свих волонтера у 2012. години _____

ПОДАЦИ О ОСНОВНИМ СРЕДСТВИМА У 2012. ГОДИНИ

Треба уписати вредност ефективно извршене изградње, израде или набавке објеката, опреме и осталих основних средстава, без обзира да ли су завршена или нису и да ли је њихова исплата извршена или не. **У набавну вредност основних средстава треба укључити:** цену произвођача, трговинску маржу, транспортне трошкове, трошкове монтаже, израде студија, пројеката, техничког прегледа, преноса власништва, као и све индиректне порезе, таксе и накнаде. Уколико су основна средства произведена тј. изграђена у сопственој режији и користе се за сопствене потребе, вредност ових средстава треба приказати по трошковима производње тј. по цени коштања. **Не укључује се:** порез на додату вредност (ПДВ), трошкови редовног одржавања и поправки, ревалоризација основних средстава, као и закуп опреме и објеката (оперативни лизинг).

18. Вредност набавке и продаје основних средстава у 2012. години

у хиљ. РСД

		Набавка	Продаја
1	Грађевински објекти (зграде, пратећи објекти и остале грађевине) и значајнија побољшања земљишта (исушивање мочвара, крчење шума и сл.)		
2	Транспортна средства, уређаји, машине и крупан инвентар		
3	Основно стадо и дугогодишњи засади (стока, плантаже, воћњаци и сл.)		
4	Земљиште (укупна вредност укључујући и трошкове преноса власништва)		
4.1	Од тога: трошкови преноса власништва земљишта		
5	Софтвери (рачунарски програми) и базе података		
6	УКУПНО (1 + 2 + 3 + 4 + 5)		

Датум _____ 2013. године

Образац попунио:

Руководилац:

(М.П.)

_____ (име и презиме)

_____ (име и презиме)

Шифра истраживања | 0 | 0 | 2 | 2 | 4 | 0

УПИТНИК О ПОСЛОВАЊУ ЗАДРУГА У 2012. ГОДИНИ

Обавеза давања података темељи се на члану 26, а казнене одредбе за одбијање давања података или давање непотпуних и нетачних података на члану 52 Закона о званичној статистици („Службени гласник РС”, број 104/09).
Подаци ће бити коришћени искључиво у статистичке сврхе и неће бити објављивани као појединачни.
Сви подаци имају карактер пословне тајне.

ПОДАЦИ О ИЗВЕШТАЈНОЈ ЈЕДИНИЦИ

Назив _____	Матични број
-------------	------------------

Општина _____	Телефон _____
Улица и број _____	Имејл _____

Претежна делатност _____ (назив)	(шифра)
Уписати стварну делатност коју је Ваша задруга обављала у 2012. години, уколико се она разликује од горе наведене претежне делатности _____ (назив)	(шифра)
Да ли Ваша задруга располаже имовином која се води као државна или друштвена?	Да Не
Попуњавају само земљорадничке задруге: Колико земљорадника су оснивачи Ваше задруге?	
Попуњавају само занатске задруге:	
Колико занатлија су оснивачи Ваше задруге?	
Колико занатлија-оснивача Ваше задруге има занатску радњу или фирму регистровану на своје име?	

1. У ком периоду је основана Ваша задруга (заокружити)

- а) Пре 1946. године   в) У периоду 1990-2000.
б) У периоду 1946-1989.   г) После 2000. године

2. Рангирајте по важности циљеве Ваше задруге

1. _____
2. _____
3. _____

3. Да ли у свом пословању имате олакшице у неком од следећих елемената, и ко Вам их пружа

	Ко Вам пружа ту олакшицу?		
Обезбеђивање пословног простора	Да	Не	
Медијско представљање	Да	Не	
Обезбеђивање тржишта	Да	Не	
Набавка опреме и репроматеријала	Да	Не	
Новчане субвенције/донације	Да	Не	

4. Који су најзначајнији проблеми са којима се суочавате у пословању (заокружити највише три одговора)

- а) Недостатак финансијских средстава
- б) Ниске цене производа/услуга
- в) Отежано набављање сировина
- г) Неадекватна правна регулатива
- д) Ненаплаћена потраживања
- ђ) Нерешено питање власништва
- е) Нелојална конкуренција
- ж) Небрига државе
- з) Недовољна информисаност
- и) Друго (навести шта) _____

5. У којим од наведених области пословања Ваша задруга остварује сопствене приходе од продаје производа, робе или услуга (могуће је заокружити више одговора)

- а) Производња пољопривредних производа
- б) Откуп и продаја пољопривредних производа
- в) Производња хране и пића
- г) Производња одеће и обуће
- д) Производња намештаја
- ђ) Штампаче и умножавање
- е) Сувенири и рукотворине
- ж) Трговина на велико и мало
- з) Едукација и обука
- и) Административне услуге, књиговодство и рачуноводство
- ј) Чишћење и одржавање објеката
- к) Заштита и уређење животне средине
- л) Туризам, смештај, угоститељство и кетеринг
- љ) Култура и уметност
- м) Услуге социјалне заштите са и без смештаја
- н) Дневна бригаа (деца, стари, лица са посебним потребама)
- њ) Личне услуге (фризерске, козметичарске, нега тела и сл.)
- о) Друго (навести шта) _____

6. Да ли више од 50% прихода остварених у овим областима усмерава у социјалне сврхе (уколико је одговор ДА, заокружити један или више понуђених одговора)

Да   Не

- а) Помоћ рањивим категоријама становништва
- б) Рурални развој
- в) Заштита животне средине
- г) Друго (навести шта) _____

7. Ко највише користи Ваше производе или услуге

- а) Локална самоуправа
- б) Јавне институције
- в) Приватна предузећа
- г) Становништво
- д) Други (навести ко) _____

ПОДАЦИ О ЗАПОСЛЕНИМА У 2012. ГОДИНИ

Под појмом **запослени** подразумевају се лица која имају заснован радни однос са послодавцем на одређено или неодређено време (без обзира на то да ли раде пуно или краће од пуног радног времена), лица која имају уговор о привременим и повременим пословима (сезонски радници, радници ангажовани услед тренутно повећаног обима посла и сл.), као и лица која имају уговор о делу. Дакле, под појмом запослени подразумевају се сва лица која су плаћена за свој рад. **Под појмом запослени не подразумевају се волонтери.**

Уписује се **годишњи просек броја запослених лица** (збир радника на крају сваког месеца у току 2012. године, подељен са 12, без децимала).

8. Запослени према типу уговора

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Запослени са уговором о раду (1.1 + 1.2)		
1.1	Запослени са пуним радним временом		
1.2	Запослени са скраћеним радним временом		
2	Запослени по уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу и сл.		
3	Укупан број запослених (1 + 2)		

9. Запослени према степену стручне спреме (уписује се највише стечена стручна спрема запосленог)

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Висока и виша стручна спрема		
2	Средња стручна спрема		
3	Основна стручна спрема		
4	Без стручне спреме		
5	Укупан број запослених (1 + 2 + 3 + 4)		

10. Запослени према старосним групама

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	До 30 година		
2	Од 31 до 40 година		
3	Од 41 до 50 година		
4	Од 51 до 60 година		
5	Преко 61 године		
6	Укупан број запослених (1 + 2 + 3 + 4 + 5)		

11. Да ли запослени и/или чланови учествују у доношењу одлука у Вашој задрузи

- а) Да
- б) Не

12. Ко има одлучујући утицај на доношење стратешких одлука у Вашој задрузи

- а) Управни одбор
- в) Скупштина
- д) Чланови
- б) Директор/председник
- г) Запослени

Под рањивим категоријама становништва сматрају се: Роми, особе са инвалидитетом, избегла и интерно расељена лица, бивши затвореници и зависници, особе старије од 50 година које су отпуштене као технолошки вишак, жене жртве насиља, особе без завршене основне школе, самохрани родитељи, примаоци новчане социјалне помоћи и сл.

Уписује се број запослених **по било ком основу (уговор о раду, уговор о делу, уговор о привременим и повременим пословима)**, који припадају наведеним рањивим категоријама.

13. Запослени који припадају рањивим категоријама становништва

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Укупан број запослених који припадају рањивим категоријама (2 + 3)		
2	Запослени са уговором о раду		
3	Запослени по уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу и сл.		

14. Уколико запошљавате лица која припадају наведеним рањивим категоријама, да ли им омогућавате додатну обуку за обављање посла

- а) Да, имамо предавача из наше задруге
- б) Да, ангажујемо спољне предаваче за обуку у оквиру задруге или ван задруге
- в) Не

15. Уколико запошљавате особе са инвалидитетом, да ли су физички услови на радном месту прилагођени њиховим потребама (могуће је заокружити више одговора)

а) Да

в) Не, немамо финансијских средстава

б) Не, немамо просторних услова

г) Не (навести разлог) _____

ПОДАЦИ О ВОЛОНТЕРИМА У 2012. ГОДИНИ

Под појмом **волонтери** подразумевају се лица која раде у корист других, по слободној вољи, а нису плаћена за свој рад. Уписује се **годишњи просек броја волонтера** (збир волонтера на крају сваког месеца у току 2012. године, подељен са 12, без децимала).

16. Волонтери према старосној структури

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	До 34 година		
2	Од 35 до 64 године		
3	Преко 65 година		
4	Укупан број волонтера (1 + 2 + 3)		

17. Молимо Вас упишите укупан број часова рада свих волонтера у 2012. години _____

ПОДАЦИ О ОСНОВНИМ СРЕДСТВИМА У 2012. ГОДИНИ

Треба уписати вредност ефективно извршене изградње, израде или набавке објеката, опреме и осталих основних средстава, без обзира на то да ли су завршена или нису и да ли је њихова исплата извршена или не. **У набавну вредност основних средстава треба укључити:** цену произвођача, трговинску маржу, транспортне трошкове, трошкове монтаже, израде студија, пројеката, техничког прегледа, преноса власништва, као и све индиректне порезе, таксе и накнаде. Уколико су основна средства произведена тј. изграђена у сопственој режији и користе се за сопствене потребе, вредност ових средстава треба приказати по трошковима производње, тј. по цени коштања. **Не укључује се:** порез на додату вредност (ПДВ), трошкови редовног одржавања и поправки, ревалоризација основних средстава, као и закуп опреме и објеката (оперативни лизинг).

18. Вредност набавке и продаје основних средстава у 2012. години

у хиљ. РСД

		Набавка	Продаја
1	Грађевински објекти (зграде, пратећи објекти и остале грађевине) и значајнија побољшања земљишта (исушивање мочвара, крчење шума и сл.)		
2	Транспортна средства, уређаји, машине и крупан инвентар		
3	Основно стадо и дугогодишњи засади (стока, плантаже, воћњаци и сл.)		
4	Земљиште (укупна вредност укључујући и трошкове преноса власништва)		
4.1	Од тога: трошкови преноса власништва земљишта		
5	Софтвери (рачунарски програми) и базе података		
6	УКУПНО (1 + 2 + 3 + 4 + 5)		

Датум _____ 2013. године

Образац попунио:

Руководилац:

(М.П.)

_____ (име и презиме)

_____ (име и презиме)

Шифра истраживања:

0	0	2	2	4	0
---	---	---	---	---	---

УПИТНИК О ПОСЛОВАЊУ ПРЕДУЗЕЋА ЗА ПРОФЕСИОНАЛНУ РЕХАБИЛИТАЦИЈУ И ЗАПОШЉАВАЊЕ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ, ПОСЛОВНИХ ИНКУБАТОРА, АГЕНЦИЈА, И ДРУГИХ ПОСЛОВНИХ СУБЈЕКТА У 2012. ГОДИНИ

Обавеза давања података темељи се на члану 26. а казнене одредбе за одбијање давања података или давање непотпуних и нетачних података на члану 52. Закона о званичној статистици („Сл. гласник РС”, бр. 104/2009).
Подаци ће бити коришћени искључиво у статистичке сврхе и неће бити објављивани као појединачни.
Сви подаци имају карактер пословне тајне.

ПОДАЦИ О ИЗВЕШТАЈНОЈ ЈЕДИНИЦИ

Назив _____	Матични број <table border="1" style="display: inline-table; border-collapse: collapse;"><tr><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td><td style="width: 20px; height: 20px;"></td></tr></table>										
Општина _____	Телефон _____										
Улица и број _____	e-mail _____										
Претежна делатност _____ (назив) _____ (шифра)											
Уписати стварну делатност коју је Ваш пословни субјект обављао у 2012. години, уколико се она разликује од горе наведене претежне делатности _____ (назив) _____ (шифра)											

1. У ком периоду је основан Ваш пословни субјект (заокружити)

- а) Пре 1946. године   в) У периоду 1990-2000.
б) У периоду 1946-1989.   г) После 2000. године

2. Рангирајте по важности циљеве Вашег пословног субјекта

1. _____
2. _____
3. _____

3. Да ли у свом пословању имате олакшице у неком од следећих елемената, и ко Вам их пружа

			Ко Вам пружа ту олакшицу?
Обезбеђивање пословног простора	Да	Не	
Медијско представљање	Да	Не	
Обезбеђивање тржишта	Да	Не	
Набавка опреме и репроматеријала	Да	Не	
Новчане субвенције/донације	Да	Не	

4. Који су најзначајнији проблеми са којима се суочавате у пословању (заокружити највише три одговора)

- а) Недостатак финансијских средстава
- б) Ниске цене производа/услуга
- в) Отежано набављање сировина
- г) Неадекватна правна регулатива
- д) Ненаплаћена потраживања
- ђ) Нерешено питање власништва
- е) Нелојална конкуренција
- ж) Небрига државе
- з) Недовољна информисаност
- и) Друго (навести шта) _____

5. У којим од наведених области пословања Ваш пословни субјект остварује сопствене приходе од продаје производа, робе или услуга (могуће је заокружити више одговора)

- а) Производња пољопривредних производа
- б) Откуп и продаја пољопривредних производа
- в) Производња хране и пића
- г) Производња одеће и обуће
- д) Производња намештаја
- ђ) Штампање и умножавање
- е) Сувенири и рукотворине
- ж) Трговина на велико и мало
- з) Едукација и обука
- и) Административне услуге, књиговодство и рачуноводство
- ј) Чишћење и одржавање објеката
- к) Заштита и уређење животне средине
- л) Туризам, смештај, угоститељство и кетеринг
- љ) Култура и уметност
- м) Услуге социјалне заштите са и без смештаја
- н) Дневна брига (деца, стари, лица са посебним потребама)
- њ) Личне услуге (фризерске, козметичарске, нега тела и сл.)
- о) Друго (навести шта) _____

6. Да ли више од 50% прихода остварених у овим областима усмерава у социјалне сврхе (уколико је одговор ДА, заокружити један или више понуђених одговора)

Да   Не

- а) Помоћ рањивим категоријама становништва
- б) Рурални развој
- в) Заштита животне средине
- г) Друго (навести шта) _____

7. Ко највише користи Ваше производе или услуге

- а) Локална самоуправа
- б) Јавне институције
- в) Приватна предузећа
- г) Становништво
- д) Други (навести ко) _____

ПОДАЦИ О ЗАПОСЛЕНИМА У 2012. ГОДИНИ

Под појмом **запослени** подразумевају се лица која имају заснован радни однос са послодавцем на одређено или неодређено време (без обзира на то да ли раде пуно или краће од пуног радног времена), лица која имају уговор о привременим и повременим пословима (сезонски радници, радници ангажовани услед тренутно повећаног обима посла и сл.), као и лица која имају уговор о делу. Дакле, под појмом запослени подразумевају се сва лица која су плаћена за свој рад. **Под појмом запослени не подразумевају се волонтери.**

Уписује се **годишњи просек броја запослених лица** (збир радника на крају сваког месеца у току 2012. године, подељен са 12, без децимала).

8. Запослени према типу уговора

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога жене
1	Запослени са уговором о раду (1.1 + 1.2)		
1.1	Запослени са пуним радним временом		
1.2	Запослени са скраћеним радним временом		
2	Запослени по уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу и сл.		
3	Укупан број запослених (1 + 2)		

9. Запослени према степу стручне спреме (уписује се највише стечена стручна спрема запосленог)

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Висока и виша стручна спрема		
2	Средња стручна спрема		
3	Основна стручна спрема		
4	Без стручне спреме		
5	Укупан број запослених (1 + 2 + 3 + 4)		

10. Запослени према старосним групама

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	До 30 година		
2	Од 31 до 40 година		
3	Од 41 до 50 година		
4	Од 51 до 60 година		
5	Преко 61 године		
6	Укупан број запослених (1 + 2 + 3 + 4 + 5)		

11. Да ли запослени и/или чланови учествују у доношењу одлука у Вашем пословном субјекту

- а) Да
- б) Не

12. Ко има одлучујући утицај на доношење стратешких одлука у Вашем пословном субјекту

- а) Управни одбор
- в) Скупштина
- д) Чланови
- б) Директор/председник
- г) Запослени

Под рањивим категоријама становништва сматрају се: Роми, особе са инвалидитетом, избегла и интерно расељена лица, бивши затвореници и зависници, особе старије од 50 година које су отпуштене као технолошки вишак, жене жртве насиља, особе без завршене основне школе, самохрани родитељи, примаоци новчане социјалне помоћи и сл.

Уписује се број запослених **по било ком основу (уговор о раду, уговор о делу, уговор о привременим и повременим пословима)** који припадају наведеним рањивим категоријама.

13. Запослени који припадају рањивим категоријама становништва

Ред. број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога: жене
1	Укупан број запослених који припадају рањивим категоријама (2 + 3)		
2	Запослени са уговором о раду		
3	Запослени по уговору о привременим и повременим пословима, уговору о делу и сл.		

14. Уколико запошљавате лица која припадају наведеним рањивим категоријама, да ли им омогућавате додатну обуку за обављање посла

- а) Да, имамо предавача из нашег пословног субјекта
- б) Да, ангажујемо спољне предаваче за обуку у оквиру пословног субјекта или ван пословног субјекта
- в) Не

15. Уколико запошљавате особе са инвалидитетом, да ли су физички услови на радном месту прилагођени њиховим потребама (могуће је заокружити више одговора)

а) Да

в) Не, немамо финансијских средстава

б) Не, немамо просторних услова

г) Не (навести разлог) _____

ПОДАЦИ О ВОЛОНТЕРИМА У 2012. ГОДИНИ

Под појмом **волонтери** подразумевају се лица која раде у корист других, по слободној вољи, а нису плаћена за свој рад. Уписује се **годишњи просек броја волонтера** (збир волонтера на крају сваког месеца у току 2012. године, подељен са 12, без децимала).

16. Волонтери према старосној структури

Ред број		Број (годишњи просек)	
		укупно	од тога жене
1	До 34 година		
2	Од 35 до 64 године		
3	Преко 65 година		
4	Укупан број волонтера (1 + 2 + 3)		

17. Молимо Вас упишите укупан број часова рада свих волонтера у 2012. години _____

ПОДАЦИ О ОСНОВНИМ СРЕДСТВИМА У 2012. ГОДИНИ

Треба уписати вредност ефективно извршене изградње, израде или набавке објеката, опреме и осталих основних средстава, без обзира да ли су завршена или нису и да ли је њихова исплата извршена или не. **У набавну вредност основних средстава треба укључити:** цену произвођача, трговинску маржу, транспортне трошкове, трошкове монтаже, израде студија, пројеката, техничког прегледа, преноса власништва, као и све индиректне порезе, таксе и накнаде. Уколико су основна средства произведена тј. изграђена у сопственој режији и користе се за сопствене потребе, вредност ових средстава треба приказати по трошковима производње тј. по цени коштања. **Не укључује се:** порез на додату вредност (ПДВ), трошкови редовног одржавања и поправки, ревалоризација основних средстава, као и закуп опреме и објеката (оперативни лизинг).

18. Вредност набавке и продаје основних средстава у 2012. години

у хиљ. РСД

		Набавка	Продаја
1	Грађевински објекти (зграде, пратећи објекти и остале грађевине) и значајнија побољшања земљишта (исушивање мочвара, крчење шума и сл.)		
2	Транспортна средства, уређаји, машине и крупан инвентар		
3	Основно стадо и дугогодишњи засади (стока, плантаже, воћњаци и сл.)		
4	Земљиште (укупна вредност укључујући и трошкове преноса власништва)		
4.1	Од тога: трошкови преноса власништва земљишта		
5	Софтвери (рачунарски програми) и базе података		
6	УКУПНО (1 + 2 + 3 + 4 + 5)		

Датум _____ 2013. године

Образац попунио:

Руководилац:

(М.П.)

_____ (име и презиме)

_____ (име и презиме)

ЛИТЕРАТУРА

- ◆ Anheier, H. K. (2005) *Nonprofit Organizations – Theory, Management, Policy*, London: Routledge Publishing.
- ◆ Бабовић, М, Цвејић, С, Нушић, О, Павловић, О. (2008) Promoting the Role of Social Enterprises in Serbia, in Borzaga, C, Galera, G and Nogales, R, eds. *Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation*. Bratislava: UNDP and EMES. pp 104-142.
- ◆ Bornstein, D. (2007) *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas – Updated Edition*; Oxford: Oxford University Press.
- ◆ Borzaga, C., Defourny, J. (2001) *The Emergence of Social Enterprises*, London: Routledge.
- ◆ Borzaga, C., Depedri, S. (2004) Interpersonal Relations and Job Satisfaction: Some Empirical Results in Social and Community Care Services, in B. Gui & R. Sugden (Eds.), *Economic and Social Interaction: Accounting for Interpersonal Relations*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- ◆ Borzaga, C, Galera, G and Nogales, R, eds. (2008) *Social Enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation*. Bratislava: UNDP and EMES.
- ◆ Велев, Г, ур. (2011) *Социјално предузетништво: модели, компаративна пракса и правни оквир социјалног предузетништва у Србији*, Београд: Група 484.
- ◆ Gui, B. and R. Sugden (Eds.) (2004) *Economic and Social Interaction: Accounting for Interpersonal Relations*, Cambridge, UK: Cambridge University Press;
- ◆ Davister, C., Defourny, J., Gregoire, O. (2004) *Work Integration Social Enterprises in the European Union: An Overview of Existing Models*, EMES.
- ◆ Defourny, J., Nyssens, M. (2008) *Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments*, EMES Research Network, WP no. 08/01.
- ◆ Defourny, J., Develtere, P. (1999), *The Social Economy: the Worldwide Making of a Third Sector*, Centre D'Economie Sociale, Universite de Liege, HIVA – Catholic University of Leuven.
- ◆ Eurostat: European System of Accounts, 2010 (ESA2010), Luxembourg, 2013
- ◆ Leadbeater, C. (1997) *The Rise of Social Entrepreneur*. London: Demos.
- ◆ Moizer, J., Tracey, P. (2010), *Strategy Making in Social Enterprise: The Role of Resource Allocation and Its Effects on Organizational Sustainability*, Systems Research and Behavioral Science, Published online inWiley InterScience: www.interscience.wiley.com, DOI:10.1002/sres.1006;

- ◆ Monzón, J. L., Chaves, R. (2012) *The Social Economy in European Union*, The European Economic and Social Committee.
- ◆ Nicholls, A. (2006) *Social entrepreneurship: new models of sustainable social change*, Oxford: Oxford University Press.
- ◆ Noya, A., Clarence, E. (2007) *The Social Economy: building inclusive economies*, OECD.
- ◆ OECD (2005) Background Report: *The Social Economy as a Tool of Social Innovation and Local Development, The Social Economy In Central East and South East Europe: Emerging Trends of Social Innovation and Local Development*, 22-24 September, Trento-Italy.
- ◆ On Behalf Of The European Commission, Enterprise And Industry Directorate-General, Carried Out By Ciriec (Centre Internationale De Recherches Et De 'Information Sur L'Économie Sociale Et Coopérative): *Manual for Drawing up the Satellite Accounts of Companies in the Social Economy: Co-Operatives and Mutual Societies*, December 2006
- ◆ Parun Kolin, M. и Петрушић, Н. (2008) *Социјална предузећа и улога алтернативне економије у европским интеграцијама*. Београд: Европски покрет у Србији.
- ◆ Републички завод за статистику Србије: Сателитски рачуни задружног сектора у Републици Србији, Београд, 2011
- ◆ Републички завод за статистику Србије: *Како се мери економија: Србија у транзицији*, Београд, 2007
- ◆ Shrestha, M. (2013) *Перспективе и фазе развоја социјалног предузетништва у Србији*. Дипломски рад, Филозофски факултет у Београду.
- ◆ Thomas, A. (2004) *The Rise of Social Cooperatives in Italy, Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations*, Vol. 15, No. 3.
- ◆ Цвејић, С, Бабовић, М. и Вуковић, О. (2008) *Мапирање социјалних предузећа у Србији*, Београд: UNDP.
- ◆ Цвејић, С., Грозданић, Р., Стојановић, Ж., Borzaga, K., Sadovski, B. (2011), *Препоруке за подршку развоја капацитета социјалних предузећа у Србији*, Европски покрет у Србији.
- ◆ CIRIEC (2007) *The Social Economy in The European Union*.
- ◆ CIRIEC (2012) *The Social Economy in The European Union*.
- ◆ Commission of the European Communities, International monetary fund, Organization for Economic Co-operation and Development, United Nations, World Bank: *System of National Accounts 2008 (SNA 2008)*, Brussels/Luxembourg, New York, Paris, Washington, D.C. 2009